

Φεμινιστικές Χαρτογραφήσεις

Η εμπειρία της δράσης Ιωάννινα - Γέφυρες Συμμετοχής

Φεμινιστικές Χαρτογραφήσεις

η εμπειρία της δράσης Ιωάννινα - Γέφυρες Συμμετοχής

ΤΙΤΛΟΣ:

Φεμινιστικές Χαρτογραφήσεις, Η εμπειρία της δράσης Ιωάννινα - Γέφυρες Συμμετοχής

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Μιχάλης Γουδής

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: URBANA

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ: Εύα Γρηγοριάδου, Πηνελόπη Αλεξίου

ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΕΣ: URBANA

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: Γιώργος Μελισσοργός

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ: Ναταλία Μαυρωτά

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ιουλία Λεβεντοπούλου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γιώργος Δημητρίου

ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΣ: Μαρία Ξανθοπούλου

Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 2023

ISBN: 978-618-5580-36-0

Η έκδοση *Φεμινιστικές Χαρτογραφήσεις, Η εμπειρία της δράσης Ιωάννινα - Γέφυρες Συμμετοχής* διατίθεται με την άδεια CC BY-NC-SA 4.0 (Creative Commons Αναφορά Δημιουργού – Μη εμπορική χρήση – Παρόμοια Διανομή 4.0 Διεθνές).

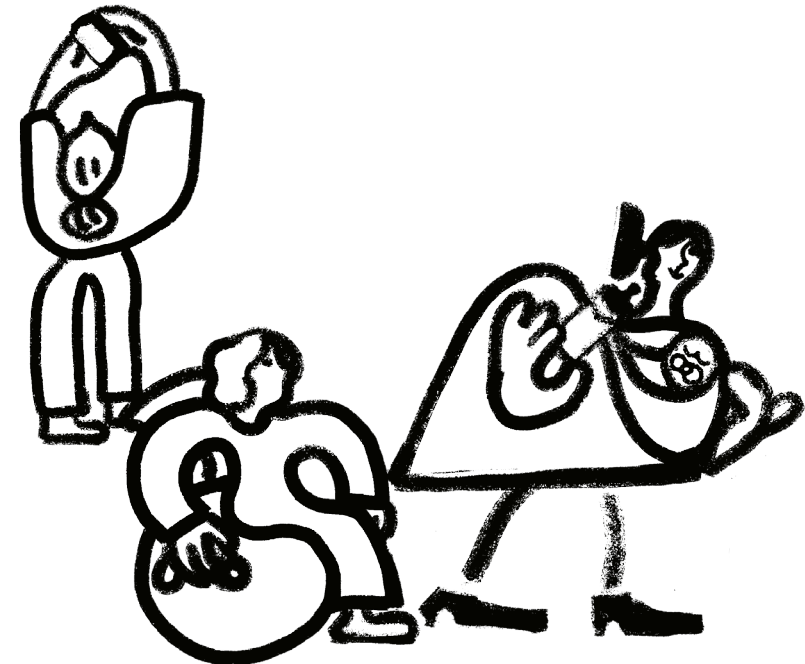

Οι απόψεις που διατυπώνονται στην παρούσα έκδοση είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις του εκδότη.

Διατίθεται ηλεκτρονικά στο www.gr.boell.org και στο www.urbana.gr
Παραγγελίες στο info@gr.boell.org

Φεμινιστικές Χαρτογραφήσεις

η εμπειρία της δράσης Ιωάννινα - Γέφυρες Συμμετοχής

Περιεχόμενα

Πρόλογος	9
Ευχαριστίες	11
Τα Ιωάννινα στο επίκεντρο	13
Γυναίκες και φύλο στην πόλη	17
Περιγραφή της δράσης	27
Μεθοδολογία των εργαστηρίων	35
Δείκτες αστικής ποιότητας	41
Συμπεράσματα από τα εργαστήρια	47
Από τις/τους κατοίκους στον δήμο: Ιδέες για μία γόνιμη σύνδεση προτάσεων και πολιτικών/πολεοδομικών παρεμβάσεων	63
Βιβλιογραφία	67

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΕΥΣΕΩΝ - ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

ΑμεΑ

Άτομα με Αναπηρία

ΕΗΜ

Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών

ΛΟΑΤΚΙ+

Λεσβίες, Ομοφυλόφιλα, Αμφιφυλόφιλα, Τρανς, Κουήρ, Ίντερσεξ άτομα και άλλα φύλα και σεξουαλικότητες

Π.Ι.

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

ΡαΣΠΙ

Ραδιοφωνικός Σύλλογος Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΤΕΕ

Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος

ΤΕΕ-ΤΗ

Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος - Τμήμα Ηπείρου

ΦωΣΠΙ

Φωτογραφικός Σύλλογος Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

EIGE

European Institute for Gender Equality

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Λίγες φορές παρατηρούμε πραγματικά τον δημόσιο χώρο, συνήθως βιαζόμαστε να πάμε από το ένα σημείο στο άλλο, περνώντας απλώς από σημεία, επαναλαμβάνοντας πολλές φορές ανεπαίσθητα συμπεριφορές είτε πρόκειται για κάτι απλό όπως να αποφύγουμε κάποια λακκούβα ή κάτι πιο σύνθετο, όπως για παράδειγμα να αλλάξουμε τη διαδρομή μας λόγω έλλειψης προσβασιμότητας ή ακόμη και λόγω επικινδυνότητας.

Ο χώρος και πολύ περισσότερο ο δημόσιος χώρος δεν προκύπτει έτσι απλά, αλλά είναι αποτέλεσμα αποφάσεων και σχεδιασμού που εμπλέκει συχνά πολλές αρχές ή και υπηρεσίες. Σπανιότερα ή καθόλου τους πολίτες, ενώ μάλλον ποτέ δεν εντάσσει την έμφυλη οπτική. Έτσι, ο δημόσιος χώρος τείνει να αναπαράγει στερεότυπα και συμπεριφορές που τον καθιστούν λιγότερο προσβάσιμο και φιλικό προς συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού.

Στο Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ τρέφουμε βαθιά εκτίμηση στο έργο της Urbana, ιδιαίτερα επειδή στοχεύει στην καταπολέμηση των στερεοτύπων που μας περιτριγυρίζουν ασυναίσθητα στην καθημερινότητά μας, βοηθώντας στην παραγωγή συμπεριληπτικών δημόσιων χώρων. Σε αυτή την κατεύθυνση κινούνται το πρόγραμμα «Ιωάννινα: Γέφυρες Συμμετοχής» και η έκδοση που κρατάτε στα χέρια σας ή ξεφυλλίζετε διαδικτυακά. Ελπίζουμε πως ο συγκεκριμένος Οδηγός Δράσης που επιχειρεί μία βιωματική χαρτογράφηση των Ιωαννίνων με γυναίκες κατοίκους της πόλης θα αποτελέσει πηγή προβληματισμού, έμπνευσης και εν τέλει εργαλείο για όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους που εμπλέκονται με κάποιο τρόπο στο σχεδιασμό των δημόσιων χώρων.

Μιχάλης Γουδής

Διευθυντής Ιδρύματος Χάινριχ Μπελ,
Γραφείο Θεσσαλονίκης

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το πρόγραμμα «Ιωάννινα: Γέφυρες Συμμετοχής» υλοποιήθηκε με την υποστήριξη του Ιδρύματος Χάινριχ Μπελ Ελλάδα - Γραφείο Θεσσαλονίκης, το οποίο και αισθανόμαστε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε για την απόλυτη εμπιστοσύνη που μας έδειξε και τη στήριξή του σε κάθε βήμα του προγράμματος. Η συνεργασία μας με το Ίδρυμα υπήρξε γόνιμη, φροντιστική και ανατροφοδοτική σε όλα της τα στάδια και νιώθουμε βαθιά ευγνωμοσύνη για το πραγματικό ενδιαφέρον που υπήρξε από πλευράς του, ως προς την υλοποίηση αυτής της πρωτοβουλίας και των δημιουργικών ιδεών που τη συνοδεύουν. Επίσης, ευχαριστούμε θερμά το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας (ΤΕΕ) - Τμήμα Ηπείρου για την ευγενική παραχώρηση του χώρου εκδηλώσεών του προς υλοποίηση των εργαστηρίων. Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε τους φοιτητικούς συλλόγους που συνεργάστηκαν μαζί μας και υποστήριξαν τις δράσεις μας, ιδίως τον Ραδιοφωνικό Σταθμό του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (ΡαΣΠΙ) και τον Φωτογραφικό Σύλλογο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (ΦωΣΠΙ), τους οποίους και ευχαριστούμε πολύ για τη θέρμη με την οποία αγκάλιασαν το εγχείρημα!

Disclaimer

Στον παρόντα οδηγό πρόκειται να γίνει γλωσσική χρήση του θηλυκού γένους ως συμπεριληπτικού, τόσο για ακτιβιστικούς όσο και για πραγματιστικούς λόγους, εξαιτίας της συντριπτικά μεγαλύτερης συμμετοχής γυναικών στα εργαστήρια που διενεργήθηκαν. Επίσης, για λόγους συμπερίληψης, επιλέγουμε να διατηρήσουμε την παλαιότερη επίσημη ονομασία «Δήμος Ιωαννίνων», αντί της νεότερης «Δήμος Ιωαννιτών», καθώς ο δεύτερος τύπος δεν συμπεριλαμβάνει τις Ιωαννίτισσες.

ΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΣΤΟ ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ

Το πρόγραμμα «Ιωάννινα: Γέφυρες Συμμετοχής» θέτει την πόλη των Ιωαννίνων στο επίκεντρο της διερεύνησης του αστικού σχεδιασμού. Με έναυσμα το ερώτημα «είναι τα Ιωάννινα μια πόλη συμπεριληπτική και φιλική για όλα τα άτομα και όλες τις ηλικίες;», ξεκίνησε η ιδέα της υλοποίησης του παρόντος προγράμματος με τη χρηματοδότηση και υποστήριξη του Ιδρύματος Χάινριχ Μπελ Ελλάδας - Γραφείο Θεσσαλονίκης. Πώς προέκυψε, όμως, η επιλογή των Ιωαννίνων;

Τα Ιωάννινα αποτελούν ένα παράδειγμα πόλης μεσαίου μεγέθους, που συνδυάζει το αστικό και το φυσικό τοπίο. Είναι μία από τις μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, με πληθυσμό 64.896 κατοίκους (σύμφωνα με την απογραφή του 2021) και βρίσκεται στο βορειοδυτικό κομμάτι της ηπειρωτικής Ελλάδας, αποτελώντας την πρωτεύουσα της Περιφερειακής Ενότητας Ιωαννίνων. Έχει πλούσια πολιτιστική παράδοση και ιστορία, ενώ, όσον αφορά στα γεωγραφικά της χαρακτηριστικά, σημαντικό στοιχείο είναι η λίμνη Παμβώτιδα, η οποία είναι τοποθετημένη μεταξύ της πόλης των Ιωαννίνων και του όρους Μιτσικέλι (Βικιπαίδεια, 2023). Την τελευταία δεκαετία, μέσα από μια σειρά πολλαπλών αστικών παρεμβάσεων στο εμπορικό κέντρο της πόλης καθώς και στην παραλίμνια οδό, έχει αλλάξει σημαντικά η μορφή του αστικού τοπίου αλλά και η κινητικότητα στην πόλη. Επιπλέον, η ανάπλαση της πλατείας Πύρρου και η δημιουργία στεγασμένου υπόγειου χώρου πάρκινγκ διευκόλυνε την προσβασιμότητα στο κέντρο των Ιωαννίνων για άτομα που μετακινούνται με ιδιωτικό μεταφορικό μέσο, ενώ η πεζοδρόμηση κεντρικών οδών του εμπορικού κέντρου διευκόλυνε σημαντικά την έλευση των πεζών.

Οι πολεοδομικές παρεμβάσεις δεν άλλαξαν μόνο το αστικό τοπίο, αλλά έφεραν επιπροσθέτως μια σειρά από αλλαγές στην καθημερινή ζωή και κινητικότητα των ανθρώπων. Αρχικά, αποτέλεσαν κίνητρο προσέλκυσης περισσότερων τουριστ(ρι)ών. Αυτό οδήγησε στην ανέγερση περισσότερων ξενοδοχειακών μονάδων και στην ενίσχυση των τοπικών εμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Κάτι τέτοιο συνάδει με τους σκοπούς του επιχειρησιακού πλάνου του δήμου (βλ. Δήμος Ιωαννίνων, 2020), που στοχεύει στην ανάπτυξη του τουρισμού, την αναβάθμιση των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών, αλλά και την τουριστική αξιοποίηση της τοπικής πολιτιστικής

κληρονομιάς. Στη συνέχεια, ο ίδιος ο Δήμος Ιωαννίνων, προχωρώντας σε μια σειρά από παρεμβάσεις και δραστηριότητες στο πλαίσιο συμμετοχής του σε ευρωπαϊκά προγράμματα για τη συμπερίληψη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων¹, φαίνεται να κάνει μια προσπάθεια προαγωγής της συμπερίληψης και των συμμετοχικών διαδικασιών στην πόλη.

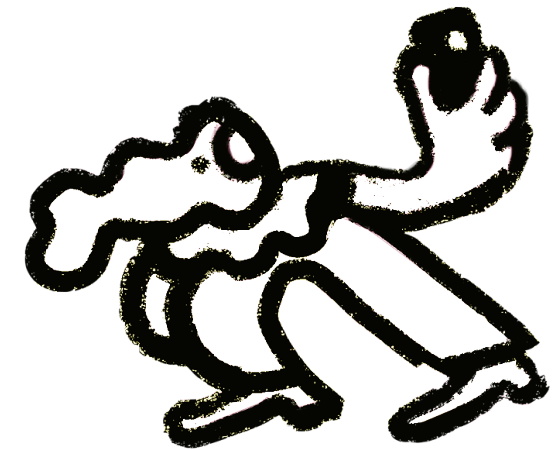
Εντούτοις, οι αλλαγές που γίνονται στον αστικό ιστό τα τελευταία χρόνια λαμβάνουν κυρίως υπόψη συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες. Η έμφαση δίνεται στα άτομα που διαθέτουν ΙΧ, δεν έχουν ούτε βιώνουν κάποια μορφή αναπηρίας, αλλά ούτε αναλαμβάνουν τον ρόλο βασικής φροντίστριας κάποιου εξαρτώμενου μέλους της οικογένειας (π.χ. παιδί, ηλικιωμένο άτομο κ.α.). Αντίθετα, η οπτική των ατόμων ή των κοινωνικών ομάδων που εμπίπτουν σε μια μεγαλύτερη ποικιλομορφία αναγκών και επιθυμιών στην πόλη, όπως για παράδειγμα οι γυναίκες, συχνά παραμελείται.

Σύμφωνα με την Πολιτική για την Ισότητα των Φύλων του Δήμου Ιωαννίνων (2022), όπως αυτή υπογράφηκε από τον πρώην δήμαρχο Μωυσή Ελισάφ, έχει ήδη εντοπιστεί το έμφυλο χάσμα στην καθημερινή και εργασιακή ζωή των ανθρώπων στα Ιωάννινα. Συγκεκριμένα, τονίζεται η αναγκαιότητα να καταπολεμηθούν οι έμφυλες διακρίσεις εντός του χώρου εργασίας του δημαρχείου, μέσα από την εκπαίδευση διευθυντικών στελεχών για την αντιμετώπιση τέτοιων φαινομένων. Έπειτα, δίνεται έμφαση στον εντοπισμό και την αναγνώριση ασυνείδητων προκαταλήψεων και στερεοτύπων, τα οποία επιδρούν αρνητικά στον εργασιακό χώρο. Τέλος, σημειώνεται ένα μοντέλο πολιτικής για την καταπολέμηση της έμφυλης ανισότητας, καθότι αποτελεί μείζον ζήτημα για την πόλη των Ιωαννίνων. Αυτό θα συμβάλλει τόσο στη συμμόρφωση με την ελληνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία για την αντιμετώπιση του σεξισμού, όσο και στην ευαισθητοποίηση για τα έμφυλα ζητήματα και την ενίσχυση της κουλτούρας για την ισότητα. Το μοντέλο αυτό αναλύεται σε τρεις βασικούς άξονες:

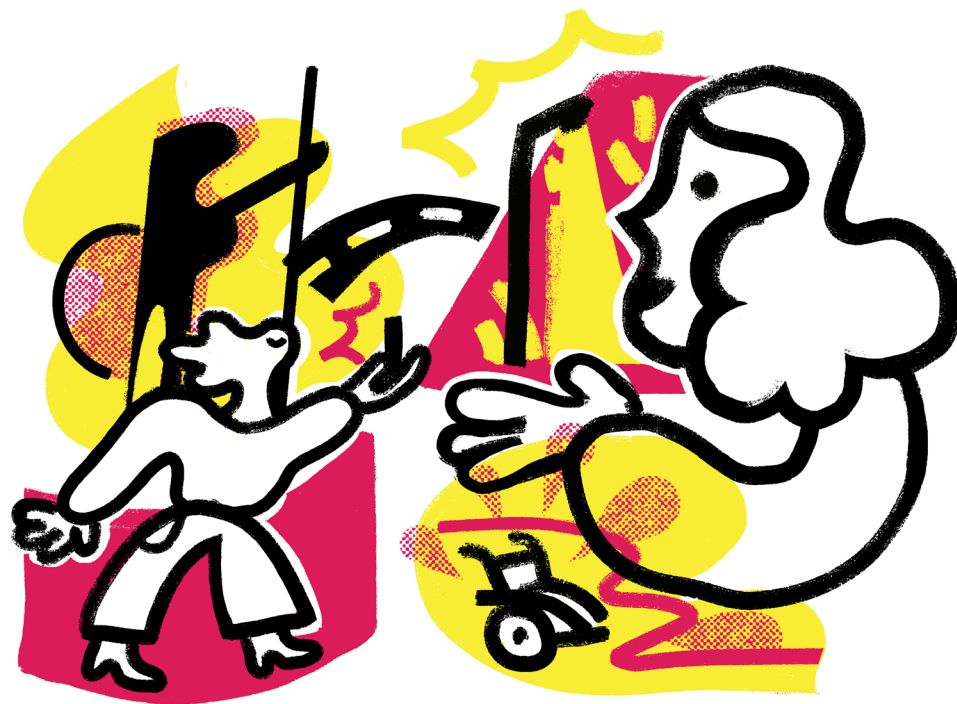
- α) καταπολέμηση των διακρίσεων με προληπτικές και κατασταλτικές (σε περίπτωση καταγγελιών) δράσεις,
- β) εφαρμογή της νομοθεσίας,
- γ) ευαισθητοποίηση σε θέματα έμφυλων διακρίσεων και αλλαγή κουλτούρας.

¹ Κάποια ενδεικτικά ευρωπαϊκά προγράμματα στα οποία έχει εργαστεί ο Δήμος Ιωαννίνων είναι τα ακόλουθα: "MOTIVATE - Promoting citizens' active involvement in the development of sustainable Travel Plans in Med Cities with Seasonal Demand", URBACT, το 'A POSitive Energy City Transformation Framework' - 'POCITIF', τη Διαπολιτισμική αδελφοποίηση: πολιτιστική πολυμορφία για ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς, κ.α.

Οι ελληνικές πόλεις, στην προσπάθειά τους να ανταποκριθούν στις εντεινόμενες κοινωνικές επιταγές, αλλάζουν διαρκώς. Τόσο οι κοινωνικές αλλαγές όσο και οι ανάγκες που εκφράζονται από γυναίκες, όπως και από άλλες ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες, δημιουργούν ένα εντεινόμενο αίτημα συμπερίληψης στην πόλη, συμμετοχής στον αστικό σχεδιασμό και (επαν)οικειοποίησης του αστικού χώρου ως ενός φιλόξενου πεδίου, ανοιχτού προς όλες, όλους και όλα. Οι αξίες που προασπιζόμαστε, με επίκεντρο το δικαίωμα στην πόλη² για όλα τα άτομα, ανεξαρτήτως φύλου, σεξουαλικότητας, καταγωγής, ηλικίας, αναπηρίας, αποτελούν ένα χρήσιμο εργαλείο για τη διερεύνηση, χαρτογράφηση και υλοποίηση της πόλης των Ιωαννίνων του μέλλοντος.

² Η έννοια του Δικαιώματος στην Πόλη προέρχεται από τον Γάλλο μαρξιστή κοινωνιολόγο Ανρί Λεφένβρ (Henri Lefebvre), ο οποίος έκανε λόγο για την ελευθερία της πρόσβασης στο αστικό περιβάλλον, αναγνωρίζοντας ότι οι πόλεις και οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους μέσα από ένα πρίσμα αλληλοκαθορισμού. Έτσι, οι άνθρωποι μπορούν και πρέπει να έχουν την ελευθερία να φέρουν αλλαγές στην πόλη, ανασχηματίζοντας ταυτόχρονα το αστικό περιβάλλον και τους εαυτούς τους. Η URBANA, εστιάζοντας το βλέμμα της στην προβληματική του ποιος είναι αυτός ο άνθρωπος που μπορεί και πρέπει να κάνει αυτές τις αλλαγές στην πόλη, ενισχύει τον ορισμό του Λεφένβρ από την οπτική του διαθεματικού φεμινισμού, σε σχέση με τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που υφίστανται επιπλέον κοινωνικές καταπιέσεις, αλλά και από μια μεθοδολογική προσέγγιση από τα κάτω (bottom-up), που ενισχύει την ανάδειξη αναγκών, εμπειριών και φωνών των λιγότερο προνομιούχων κοινωνικών ομάδων. Με αυτό τον τρόπο, αντιμετωπίζεται κριτικά η έννοια του "καθολικού ανθρώπου" (homo universalis) που φαίνεται να χρησιμοποιεί ο Λεφένβρ, καθώς δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι τις ίδιες επιθυμίες και ανάγκες στον δημόσιο χώρο, αλλά και ο δημόσιος χώρος δεν έχει δημιουργηθεί με τρόπο που να καλύπτει τις επιθυμίες και ανάγκες όλων των ανθρώπων.

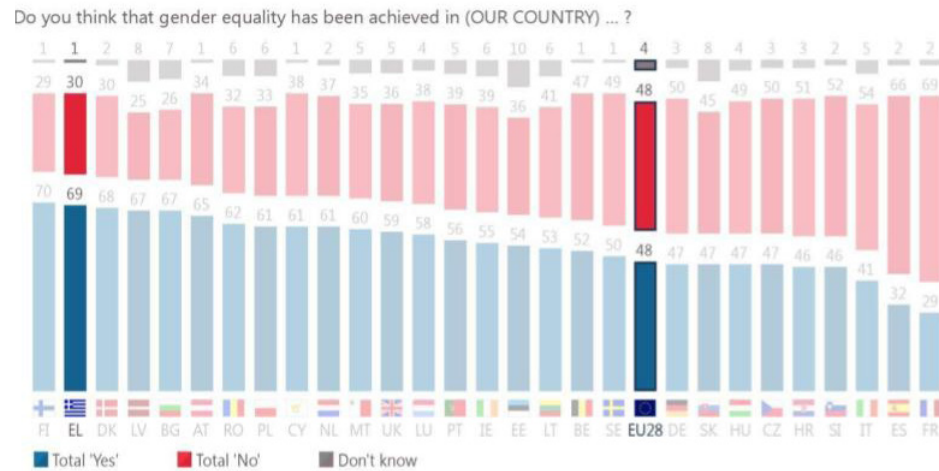
ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (European Institute for Gender Equality, 2022) (βλ. Διάγραμμα, σελ. 18), η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σταθερά στην τελευταία θέση αναφορικά με την ισότητα των φύλων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρουσιάζει, μάλιστα, τον χαμηλότερο ρυθμό προόδου μεταξύ όλων των υπολοίπων κρατών-μελών. Ωστόσο, σύμφωνα με άλλες έρευνες (Special Eurobarometer, 2017), οι πολίτες της Ελλάδας έχουν την αντίληψη ότι η ισότητα των φύλων έχει επιτευχθεί στη χώρα σε πολύ μεγάλο βαθμό, θεωρώντας επιπλέον ότι σε πολλούς τομείς βρίσκονται σε μία από τις υψηλότερες θέσεις πανευρωπαϊκά. Αυτό το παράδοξο φανερώνει την επιτακτική ανάγκη να ανοίξει και να διερευνηθεί ο διάλογος για τα ζητήματα ισότητας των φύλων στην Ελλάδα σήμερα και να αρχίσει να προσεγγίζεται φεμινιστικά το σύνολο των τομέων που συγκροτούν και νοηματοδοτούν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων στις πόλεις.

Μια φεμινιστική προσέγγιση του αστικού σχεδιασμού

Για να κατανοήσουμε τις πόλεις, πρέπει να εστιάσουμε στον συνδυασμό των πολλαπλών χρήσεων ως κύριο συστατικό της (Jacobs, 1961: 144). Ο δημόσιος χώρος της πόλης, από τη σχολική αυλή (που αποτελεί την πρώτη επαφή μαζί του στην παιδική ηλικία) μέχρι τις πλατείες, τους δρόμους, τα πάρκα και τις διάφορες εγκαταστάσεις σε αυτόν, είναι συνυφασμένος με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Κατέχει πρωταρχική σημασία στη διαμόρφωση της εμπειρίας της καθημερινότητας των ανθρώπων στην πόλη, ενώ παράλληλα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι τόσο της ζωής όσο και των υπό διαμόρφωση ταυτοτήτων τους. Εντούτοις, ο δημόσιος χώρος δεν είναι ένα ουδέτερο πεδίο, όπως μπορεί να νομίζουμε εκ πρώτης όψης. Πρόκειται για ένα πολιτισμικό προϊόν το οποίο (ανα)παράγει σχέσεις, ιεραρχίες και διακρίσεις με βάση και το φύλο.

Η κλίμακα της γειτονιάς και η εστίαση του ερευνητικού βλέμματος στην οπτική της καθημερινής ζωής, προϋποθέτει την αντίληψη της πόλης ως κάτι οργανικό, διαρκώς μεταβαλλόμενο μέσα από ενεργές διαδικασίες (ανα)διαμόρφωσης. Οι πόλεις, ως πολιτισμικά προϊόντα, είναι

Διάγραμμα Special Eurobarometer 465 - Gender Equality - 2017

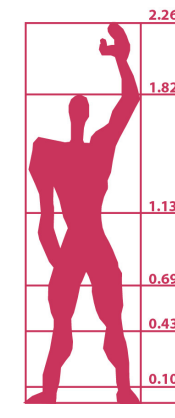
κατασκευασμένες μέσα από κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες εντός τους, κατά την όσμωση διαφορετικών ατόμων στο φάσμα των διαθεματικών και αλληλεπικαλυπτόμενων ταυτοτήτων, προνομίων και καταπιέσεών τους. Όπως σημειώνει η Butler «αυτό που ονομάζεται «δημόσια σφαίρα» κατασκευάζεται (...) μέσω καταστατικών αποκλεισμών και υποχρεωτικών μορφών αποκήρυξης» (2018: 103). Η εστίαση στην «καθημερινή ζωή» προκύπτει από το γεγονός ότι αποτελεί «μία έννοια-κλειδί ικανή να αποκαλύψει τις έμφυλες διαστάσεις των διαδικασιών που συγκροτούν την πόλη», καθώς «μπορούν να αποκαλύψουν πολλά από αυτά που «κρύβονται» από τις καθιερωμένες ανδροκεντρικές προσεγγίσεις οι οποίες επιδιώκουν να διατυπώσουν με βεβαιότητα μία και μοναδική αλήθεια, την πλήρη και οικουμενική ερμηνεία για την αστική ανάπτυξη» (Λυκογιάννη, 2021: 25). Στο πλαίσιο αυτό, «η γειτονιά (...) αναδεικνύεται ως σημαντικό σημείο αναφοράς στην καθημερινή ζωή διαφορετικών ανθρώπων, ενώ αποκτά μία ανανεωμένη σημασία καθώς επενδύεται με νοήματα που ξεπερνούν τους χωρικούς καθορισμούς και την ταύτισή της με την κοινότητα και την τοποθεσία» (Λυκογιάννη, 2021: 26).

Οι σύγχρονες πόλεις κατά βάση σχεδιάστηκαν και πήραν τη μορφή που γνωρίζουμε σήμερα από συγκεκριμένες ομάδες «ειδικών» και εμπειρογνομώνων, οι οποίοι πρότειναν στρατηγικές βάσει των δικών

Οι πόλεις έχουν σχεδιαστεί λαμβάνοντας υπόψη ένα «μοντέλο πολίτη», άνδρα, αρτιμελούς, μεσήλικα, μεσαίας κοινωνικής / οικονομικής τάξης, παραβλέποντας τις εμπειρίες και τις ανάγκες των άλλων ομάδων πολιτών στην πόλη.

τους εμπειριών και οραμάτων για την πόλη. Οι περισσότεροι «ειδικοί» (αρχιτέκτονες, πολεοδόμοι, πολιτικοί), που πρότειναν και εφάρμοσαν πολιτικές αστικού σχεδιασμού κατά τις περασμένες δεκαετίες, ήταν άνδρες που ενσάρκωναν το κυρίαρχο «μοντέλο πολίτη», αυτό του υγιούς, λευκού, αστού, cis³ ετεροφυλόφιλου άνδρα μεσαίας ή ανώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης. Τα μοντέλα αστικής ανάπτυξης που προτάθηκαν και εφαρμόστηκαν αναπόφευκτα είχαν ως αποτέλεσμα να εξυπηρετούν τις επιθυμίες και τις ανάγκες αποκλειστικά μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας (του «μοντέλου πολίτη»), παραβλέποντας αλλά ακόμη και υποβαθμίζοντας ή υποτιμώντας

Το Modulor είναι μια ανθρωπομετρική κλίμακα αναλογιών που επινοήθηκε από τον αρχιτέκτονα Le Corbusier και στην οποία λαμβάνονται υπόψη οι διαστάσεις ενός «μέσου άνδρα». Οι διαστάσεις ενός γυναικείου σώματος εξαιρέθηκαν.

Το μοντέλο αυτό χρησιμοποιήθηκε για τον καθορισμό διαστάσεων σε πολλά κτίρια.

³ Αναφερόμαστε στον όρο cis-gender, δηλαδή στα άτομα που αισθάνονται ότι το βιολογικό τους φύλο είναι σε αντιστοιχία με το κοινωνικό τους φύλο. (Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με θέματα ορολογίας γύρω από ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας, βλ. <https://www.colouryouth.gr/terms/>).

τις ανάγκες και επιθυμίες άλλων κοινωνικών ομάδων. Σύμφωνα και με την Παγκόσμια Τράπεζα (2020), οι σύγχρονες πόλεις έχουν σχεδιαστεί από άνδρες για άνδρες, περιορίζοντας σημαντικά την πρόσβαση των γυναικών στην κοινωνική και οικονομική τους εξέλιξη.

Οι γυναίκες έχουν διαφοροποιημένες ανάγκες στην πόλη

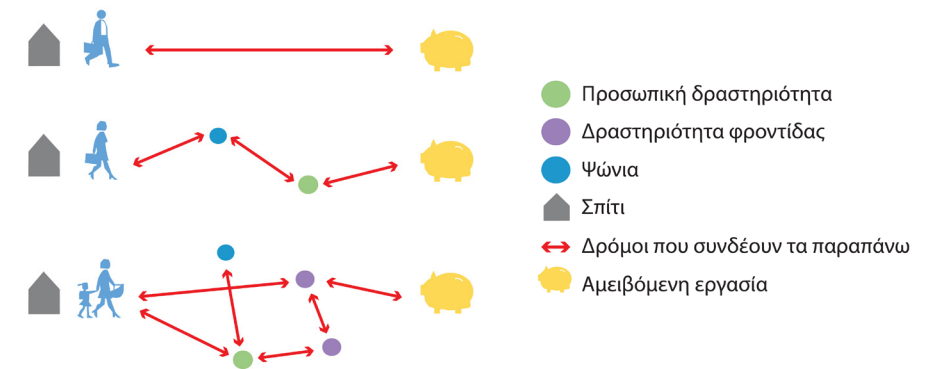
Ιστορικά, έχει επικρατήσει ένα δίπολο. Από τη μία πλευρά, οι άνδρες (με την έννοια του κοινωνικού φύλου [gender]) έχουν ταυτιστεί με την αμειβόμενη εργασία εκτός σπιτιού, και τον δημόσιο χώρο. Από την άλλη, η παρουσία των γυναικών (κι εδώ με την έννοια του κοινωνικού φύλου) έχει ταυτιστεί με τον ιδιωτικό χώρο και το επίπεδο της γειτονιάς. Στο σπίτι και γύρω από αυτό, εμφανίζονται οι αθέατες και μη αμειβόμενες εργασίες φροντίδας (των παιδιών, των ηλικιωμένων μελών της οικογένειας, του νοικοκυριού) ή η καθαριότητα της γειτονιάς και του δρόμου, η φροντίδα των ευάλωτων ανθρώπων που κατοικούν στη γειτονιά και δεν λαμβάνουν κάποια βοήθεια για τις ανάγκες τους, των αδέσποτων ζώων, των απόρων κ.α. Όλες αυτές οι εργασίες παραμένουν έως και σήμερα κοινωνικά αόρατες αλλά και απαξιωμένες, υποκαθιστώντας την έλλειψη ενός φροντιστικού πλαισίου θεσμικά και κοινωνικά.

Σύμφωνα με στοιχεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην Ελλάδα οι γυναίκες αφιερώνουν περίπου τέσσερις φορές περισσότερο χρόνο από τους άντρες σε εργασίες φροντίδας (European Union, 2018). Οι εργασίες φροντίδας που οι γυναίκες επωμίζονται έχουν ως αποτέλεσμα την ύπαρξη διαφορετικών αναγκών, τόσο στο σπίτι όσο και έξω στον δημόσιο χώρο. Οι ανάγκες αυτές, καθώς και η οργάνωση της καθημερινότητας των γυναικών γύρω από τις εργασίες φροντίδας, δεν έχουν κεντρικό ρόλο στο όραμα ανάπτυξης που προβάλλεται για τις σύγχρονες πόλεις και τις γειτονιές, ούτε στις διαδικασίες (ανα)σχεδιασμού τους.

Οι εργασίες φροντίδας επηρεάζουν και τις μετακινήσεις των γυναικών στην πόλη. Έρευνες δείχνουν ότι οι γυναίκες, προκειμένου να καλύψουν τις πολλαπλές ανάγκες για φροντίδα, ακολουθούν καθημερινά πιο σύνθετες και πολυγωνικές μετακινήσεις στην πόλη, κάνοντας πολλές και μικρές διαδρομές (Day, 2011). Μια γυναίκα μητέρα, επί παραδείγματι, μπορεί να ξεκινήσει το πρωί από το σπίτι για να συνοδεύσει το παιδί της στο σχολείο, στη συνέχεια να κάνει τα ψώνια της ημέρας, να πάει στην εργασία της (που ίσως

προτιμήσει να είναι part-time), να πάρει το παιδί από το σχολείο, να το πάει σε μια εξωσχολική δραστηριότητα κ.ο.κ. Σύμφωνα με τις έρευνες, οι γυναίκες φαίνεται να προτιμούν (όταν αυτό είναι εφικτό) να κινούνται σε επίπεδο γειτονιάς είτε με τα πόδια είτε με τα ΜΜΜ.

Σε αντίθεση, οι άνδρες (που εξακολουθούν να θεωρούνται οι κύριοι οικονομικοί πάροχοι ενός νοικοκυριού) ακολουθούν μια πιο απλουστευμένη και γραμμική κίνηση. Ξεκινούν από το σπίτι τους για να μετακινηθούν προς την εργασία τους και αντιστρόφως. Για αυτού του είδους την κινητικότητα (σε συνάρτηση και με άλλους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες), τους άνδρες τους εξυπηρετεί περισσότερο η μετακίνηση με ΙΧ.

Διάγραμμα που απεικονίζει την καθημερινή κίνηση των γυναικών μέσα στην πόλη.
Adriana Ciochetto and Col·lectiu Punt 6. 2014. Espacios para la Vida Cotidiana. Auditoría de Calidad Urbana con perspectiva de género. Ed. Col·lectiu Punt 6

Με βάση τα παραπάνω, γίνεται φανερό ότι ο σχεδιασμός των σύγχρονων πόλεων, ο οποίος δίνει έμφαση - αλλά κυρίως προτεραιότητα - στις μετακινήσεις με ΙΧ, δυσχεραίνει σημαντικά τις μετακινήσεις των γυναικών. Κατά κανόνα, ενώ οι γυναίκες επιλέγουν περισσότερο βιώσιμους τρόπους μετακίνησης (πεζή, ΜΜΜ κ.α.) αντιμετωπίζουν καθημερινά αρκετά δυσμενείς και επικίνδυνες συνθήκες στις διαδρομές που ακολουθούν (κακή κατάσταση ή/και απουσία πεζοδρομίων, επικίνδυνες διαβάσεις, μη επαρκές δίκτυο και υποδομές ΜΜΜ κ.α.) (Day, 2011; Law, 1999).

Μία ακόμη παράμετρος, που οδηγεί σε διαφοροποιημένες εμπειρίες στην πόλη με βάση το φύλο, είναι η πόλη τη νύχτα. Κορίτσια, γυναίκες, θηλυκότρες, ήδη από τα πρώτα χρόνια που αρχίζουν να κυκλοφορούν μόνες στον δημόσιο

χώρο τη νύχτα, αναπτύσσουν διάφορες τεχνικές προκειμένου να έχουν ένα αίσθημα ασφάλειας. Αυτό περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την προσαρμογή των διαδρομών που θα ακολουθήσουν με κριτήριο το αν υπάρχει φωτισμός ή όχι, την αποφυγή συγκεκριμένων σημείων της πόλης και το να περπατούν στη μέση του δρόμου αντί για το πεζοδρόμιο (λόγω αυξημένου φωτισμού). Ουσιαστικά, πρόκειται για την προσαρμογή των γυναικών στον δημόσιο χώρο που βιώνεται ως απειλητικός, με το να επιταχύνουν το βήδισμά τους αν αισθανθούν ότι κάποιος τις ακολουθεί, κρατώντας συχνά τα κλειδιά στο χέρι τους ως αιχμηρό αντικείμενο για τυχόν άμυνα. Οι τεχνικές αυτές έχουν φυσικοποιηθεί και κανονικοποιηθεί στην καθημερινότητα των γυναικών, σε βαθμό που δεν μας κάνουν πλέον εντύπωση. Θηλυκότητες, κορίτσια και γυναίκες νιώθουν συχνά ότι δεν έχουν το δικαίωμα να βρίσκονται σε συγκεκριμένες περιοχές της πόλης - ειδικά τη νύχτα - καθώς τα σώματά τους αποτελούν στόχο για σχόλια, παρενόχληση αλλά ακόμη κι επιθέσεις.

Φροντίδα και πόλη

Μέσα από την προσέγγιση του φεμινιστικού αστικού σχεδιασμού, βασικό ζητούμενο είναι να ανταποκρίνεται η πόλη στις ανάγκες όλων των ανθρώπων. Η έμφυλη προσέγγιση στη μελέτη της πόλης δίνει κυρίως «προτεραιότητα στις οπτικές των γυναικών, στις πρακτικές, τις συνεισφορές και τις σημασίες που αποδίδουν στην πόλη, όπως και στις κουήρ (queer) ταυτότητες και στις ενσώματες διαπραγματεύσεις στις διαπλεκόμενες καθημερινότητες» που εκφράζει «μία οπτική, μία μεθοδολογική επιλογή και στάση ζωής» (Καλαντίδης κ.α., 2023: 14). Ο φεμινιστικός αστικός σχεδιασμός αναγνωρίζει την εμπρόθετη δράση των γυναικών στην πόλη και στοχεύει να τους παράσχει τις κατάλληλες γνώσεις, τα εργαλεία και τους χώρους ούτως ώστε να ενδυναμωθούν περαιτέρω, κι έτσι να εισακούγονται οι φωνές τους στα κέντρα λήψης αποφάσεων για την πόλη ή τη γειτονιά τους (Col-lectiu Punt 6, 2018: 18-21). Στο επίκεντρό του βρίσκεται η φροντίδα, με στόχο να δώσει ορατότητα στους πολλαπλούς ρόλους των γυναικών καθημερινά μέσα στην οικογένεια, τη γειτονιά και την κοινότητα. Η φροντίδα αναφέρεται στην εργασία της «κοινωνικής αναπαραγωγής», που συνδυάζει τη συναισθηματική με την υλική - συχνά μη αμειβόμενη - εργασία, ενώ παράλληλα έχει συνδεθεί με τις γυναίκες και τον χώρο του σπιτιού (Φρέιζερ, 2017).

Η πόλη που φροντίζει (ή η πόλη φροντίδας) δημιουργεί, προάγει και ανακυκλώνει τις φροντιστικές διαδικασίες εντός της. Σύμφωνα με την

Κολεκτίβα της Φροντίδας «υπάρχουν τέσσερα θεμελιώδη χαρακτηριστικά για τη δημιουργία φροντιστικών κοινοτήτων: αμοιβαία υποστήριξη, δημόσιος χώρος, κοινόχρηστοι πόροι και τοπική δημοκρατία» (Chatzidakis κ.α., 2022: 73). Για να φτάσει η φροντίδα παντού, πρέπει να ιδωθεί μέσα από ένα κυκλικό σχήμα που ξεκινάει από τα κάτω (κυρίως από γυναίκες, στο μικροεπίπεδο της οικογένειας και της γειτονιάς) και ενισχύεται από τη φροντίδα που προσφέρεται από τα πάνω, δηλαδή, τη φροντίδα που παρέχει η πόλη στις κατοίκους της. Επίσης, οι λήπτριες φροντίδας την αντιπροσφέρουν και τη διοχετεύουν προς άλλα άτομα, στις εαυτές τις, στο περιβάλλον και στην ίδια την πόλη. Επομένως, η φροντίδα που προσφέρεται θεσμικά από τα πάνω (top-down) πολλαπλασιάζεται μέσα στην κοινότητα, τη γειτονιά και ανάμεσα στα ίδια τα άτομα. Στη συνέχεια επιστρέφει πάλι πίσω, χωρίς να ταυτίζεται με έμφυλα χαρακτηριστικά, αλλά με την ανάγκη να καλυφθούν οι πολλαπλές μορφές λειτουργικότητας μέσα στην πόλη, καθώς και οι ανάγκες της καθημερινής ζωής.

φροντίδα γειτονιάς / κοινότητας

ευάλωτες κοινωνικές ομάδες
δημόσιος χώρος (τεχνητό περιβάλλον)
δημόσιος χώρος (φυσικό περιβάλλον)

φροντίδα οικογένειας

οικιακή εργασία
παιδιά
άτομα τρίτης ηλικίας στην οικογένεια
άτομα με αναπηρία
(στην στενή ή ευρύτερη οικογένεια)

Ο αστικός χώρος που παρέχει φροντίδα στις γυναίκες μεταδίδει και ενισχύει το αίσθημα ασφάλειας. Πιο συγκεκριμένα, καλά σηματοδοτημένοι και φωτισμένοι δημόσιοι χώροι που διευκολύνουν τη διαρκή διέλευση πεζών, δημιουργούν από κοινού μια ασφαλή συνθήκη για την ανεμπόδιστη κυκλοφορία γυναικών και άλλων ατόμων από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες στο δημόσιο χώρο. Έτσι, μπορούν να κινούνται με άνεση στην πόλη, χωρίς αίσθημα φόβου για πιθανή παρενόχληση ή επίθεση.

Όταν η πόλη σχεδιάζεται με επίκεντρο τη φροντίδα, τότε δίνεται έμφαση στα σημεία που υποτιμούνται από τον στερεοτυπικό σχεδιασμό, δηλαδή τις πεζές και τους πεζούς, την κινητικότητα με τα ΜΜΜ, τους χώρους ανάπαυλας, τα πάρκα και τους χώρους αναψυχής, τις υπηρεσίες καθώς και τις εγκαταστάσεις μέσα στην πόλη που διευκολύνουν όλες τις βασικές εργασίες φροντίδας της καθημερινής ζωής. Με τον τρόπο αυτόν, όλοι οι άνθρωποι μπορούν να απολαμβάνουν εξίσου την πόλη. Όλες, όλοι, όλα μπορούν να συμμετέχουν από κοινού στο σχεδιασμό της και, εν τέλει, η πόλη να ανταποκρίνεται στις ανάγκες όλων των ανθρώπων (Col-lectiu Punt 6, 2019).

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

Το πρόγραμμα «Ιωάννινα: Γέφυρες Συμμετοχής» υλοποιήθηκε με την υποστήριξη του Ιδρύματος Χάινριχ Μπελ, Γραφείο Θεσσαλονίκης - Ελλάδα. Στο επίκεντρο της έρευνας ήταν η οπτική του φύλου στις διεργασίες της αστικής ανάπτυξης της πόλης των Ιωαννίνων. Βαίνοντας παράλληλα με τα προγράμματα που ήδη υλοποιεί ο δήμος Ιωαννίνων για την κοινωνική ένταξη ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων, αλλά και τις δράσεις που απορρέουν από την ανάγκη για καταπολέμηση των διακρίσεων και την ενίσχυση της κουλτούρας σε θέματα ισότητας, το πρόγραμμα έδρασε συμπληρωματικά με το έργο του δήμου, κάνοντας χρήση συγκεκριμένων εργαλείων και μεθοδολογιών συμμετοχικής έρευνας και αστικού σχεδιασμού.

«Η συμμετοχή μου στα εργαστήρια με βοήθησε να καταλάβω το πώς προσπαθώ εγώ να προσαρμοστώ στην πόλη, και όχι το αντίστροφο.»

Λ., Συμμετέχουσα εργαστηρίου

Το πρόγραμμα είχε πολλαπλή στόχευση. Ξεκίνησε με προπαρασκευαστικές συναντήσεις με φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης (του Δήμου Ιωαννίνων), καθώς και με ενδιαφερόμενους φορείς και ιδιώτες (stakeholders). Εκεί, συζητήθηκαν οι ανάγκες που εντοπίζονται στην πόλη των Ιωαννίνων, καθώς και πιθανές γέφυρες συνεργασίας και συμμετοχής για την υποστήριξη στην εύρεση λύσεων μέσω του παρόντος προγράμματος. Έπειτα, κατά την περίοδο 26-28 Μαΐου 2023, διενεργήθηκαν στο κέντρο των Ιωαννίνων τρία εργαστήρια με γυναίκες κατοίκους της πόλης. Στόχοι των εργαστηρίων ήταν η εξοικείωση με την οπτική του φύλου στην πόλη και τις καθημερινές εμπειρίες σε αυτήν, η ανάδειξη των καθημερινών τους βιωμάτων στην πόλη, η καταγραφή των αναγκών και επιθυμιών τους για αλλαγές σε επιλεγμένες περιοχές της πόλης που επρόκειτο να διασχίσουμε (μέσω των διερευνητικών περιπάτων) και να χαρτογραφήσουμε συλλογικά. Το προφίλ των συμμετεχουσών, στις οποίες απευθυνόταν κυρίως η δράση, ήταν νέες γυναίκες και ΛΟΑΤΚΙ άτομα, χωρίς να αποκλείεται η συμμετοχή των ανδρών ή άλλων ομάδων που εκδήλωσαν ενδιαφέρον συμμετοχής.

Τα εργαστήρια ξεκίνησαν με μία σύντομη παρουσίαση των έμφυλων ζητημάτων σε κοινωνικό και θεωρητικό επίπεδο, ώστε να παρασχεθεί το κατάλληλο πλαίσιο ενημέρωσης. Στη συνέχεια, προχώρησαν με διάλογο και καταγραφή των βιωματικών εμπειριών με τα εργαλεία της URBANA, με στόχο την ευαισθητοποίηση του συνόλου των ατόμων που έλαβαν μέρος στα εργαστήρια. Μέσα από την παροχή εργαλείων κατανόησης του αστικού περιβάλλοντος και την παροχή ενός ασφαλούς πλαισίου για να συνυπάρξουν, δημιουργήθηκαν οι βάσεις αλληλοενδυνάμωσης μεταξύ των συμμετεχουσών και της ομάδας της URBANA. Με αυτόν τον τρόπο, μπόρεσαν όλες να ακουστούν και να οδηγηθούν σε έναν γόνιμο διάλογο αναφορικά με την ενεργή συμμετοχή τους στον (ανα)σχεδιασμό της πόλης και της γειτονιάς τους.

Στα εργαστήρια, συμμετείχαν συνολικά 42 άτομα, από τα οποία τα 36 αυτοπροσδιορίζονται ως γυναίκες και 6 ως άνδρες. Στην πλειοψηφία τους (32 από τα 42 άτομα), ήταν νεαρής ηλικίας 18-24 ετών. Τα άτομα που συμμετείχαν στα εργαστήρια της URBANA είχαν ενεργό ρόλο καθ' όλη τη διάρκεια των εργαστηρίων, είτε μέσω διαδικασιών διαβούλευσης, είτε μέσω υπόδειξης διαδρομών για τους διερευνητικούς περιπάτους, είτε μέσω του διαρκούς μοίρασματος των εμπειριών τους, καθώς και της διαμόρφωσης προτάσεων για αλλαγές στο αστικό περιβάλλον.

Η δράση με γυναίκες κατοίκους των Ιωαννίνων πραγματοποιήθηκε σε τρία εργαστήρια.

1ο Εργαστήριο:

Στο 1ο εργαστήριο, στον χώρο του ΤΕΕ - Τμήματος Ηπείρου, έγινε μια παρουσίαση βασικών εννοιών φύλου, του έργου, της μεθοδολογίας και της έρευνας της URBANA. Ακολούθησε συζήτηση ανά ομάδες για τέσσερα κεντρικά σημεία της πόλης και του τρόπου που αυτά βιώνονται καθημερινά από τις συμμετέχουσες. Τέλος, υποδείχθηκε το σημείο εκκίνησης (Άλσος των ποιητών) και τερματισμού (Τζαμί Καλούτσιανης) του επόμενου εργαστηρίου με τον νυχτερινό διερευνητικό περίπατο.

2ο Εργαστήριο:

Στο 2ο εργαστήριο, έγινε συνάντηση στο Άλσος των Ποιητών, όπου οι συμμετέχουσες χωρίστηκαν σε τρεις ομάδες υπό την καθοδήγηση των μελών της URBANA. Για τον νυχτερινό διερευνητικό περίπατο χρησιμοποιήθηκαν

μικροί χάρτες της πόλης και μπλοκ σημειώσεων για την καταγραφή παρατηρήσεων από τις διαδρομές, με βάση τους Δείκτες Αστικής Ποιότητας της URBANA. Οι διαδρομές που ακολουθήθηκαν υποδεικνύονταν κάθε φορά επί τόπου από μία ομάδα συμμετεχουσών, και ανά περίπου 30 λεπτά βαδίσματος. Η υπόδειξη της διαδρομής γινόταν με άξονα αναφοράς την ανάγκη συλλογικού βιώματος και μελέτης δύσβατων ή/και προβληματικών σημείων της πόλης, μέχρι την ολοκλήρωση του διερευνητικού περιπάτου με την άφιξη στο σημείο τερματισμού, το Τζαμί Καλούτσιανης. Στο τέλος του διερευνητικού περιπάτου, έγινε μια συζήτηση μεταξύ των ομάδων και των συντονιστριών από την URBANA σχετικά με τα ευρήματα κατά τη διάρκεια του περιπάτου, τις σκέψεις και τα συναισθήματα των συμμετεχουσών.

Φωτογραφία από την παρουσίαση της URBANA

3ο Εργαστήριο:

Στο 3ο εργαστήριο, έγινε ένας πρωινός διερευνητικός περίπατος, έχοντας ως σημείο εκκίνησης το Τζαμί Καλούτσιανης με κατεύθυνση προς το χώρο του ΤΕΕ - Τμήματος Ηπείρου. Εκεί, και πάλι με τη χρήση των Δεικτών Αστικής Ποιότητας, οι συμμετέχουσες χωρίστηκαν σε ομάδες εξετάζοντας τους δημόσιους χώρους και καταγράφοντας τις συγκριτικές τους παρατηρήσεις από τον προηγούμενο βραδινό περίπατο. Στο τέλος, συγκεντρώθηκαν όλες μαζί στο χώρο του ΤΕΕ όπου συζητήθηκαν οι εμπειρίες και τα συλλογικά βιώματα από τους δύο περιπάτους, ο ρόλος του φύλου στον αστικό σχεδιασμό, καθώς και το φύλο στην πόλη. Το εργαστήριο έκλεισε με την καταγραφή των εμπειριών τους πάνω στον μεγάλο συλλογικό χάρτη της πόλης, καθώς και μια πρώτη ανάπτυξη και συζήτηση προτάσεων για βελτίωση των προβληματικών σημείων της πόλης.

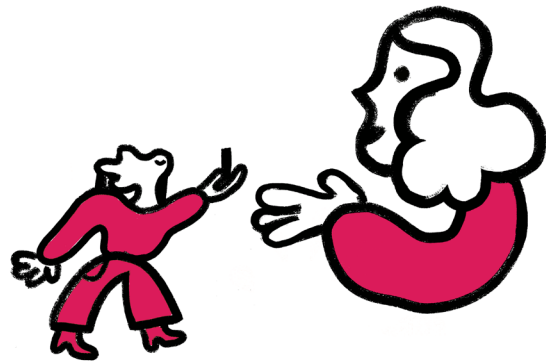
Φωτογραφία από τον βραδινό διερευνητικό περίπατο, κοντά στο Τζαμί Καλούτσιανης

Κλείνοντας, αξίζει να σημειωθεί πως σημαντικός αριθμός συμμετεχουσών στα εργαστήρια ήταν φοιτήτριες αρχιτεκτονικής. Συγκεκριμένα, εκφράστηκε έντονα η ανάγκη από πλευράς τους να εντρυφήσουν σε ζητήματα φύλου και υπήρξε μεγάλο ενδιαφέρον για τη συμμετοχή στα εργαστήρια που έγιναν από την URBANA στα Ιωάννινα. Η εικόνα που παρουσίασαν είναι πως η οπτική του φύλου απουσιάζει από την προσέγγιση της αρχιτεκτονικής, αλλά και από το πρόγραμμα σπουδών τους. Αυτό που οι ίδιες εξέφρασαν ως επιθυμία ήταν η ανάγκη για συνομιλία του καθημερινού βιώματος με τη θεωρία της αρχιτεκτονικής, με έναν τρόπο πιο άμεσο, πρακτικό και ουσιαστικό.

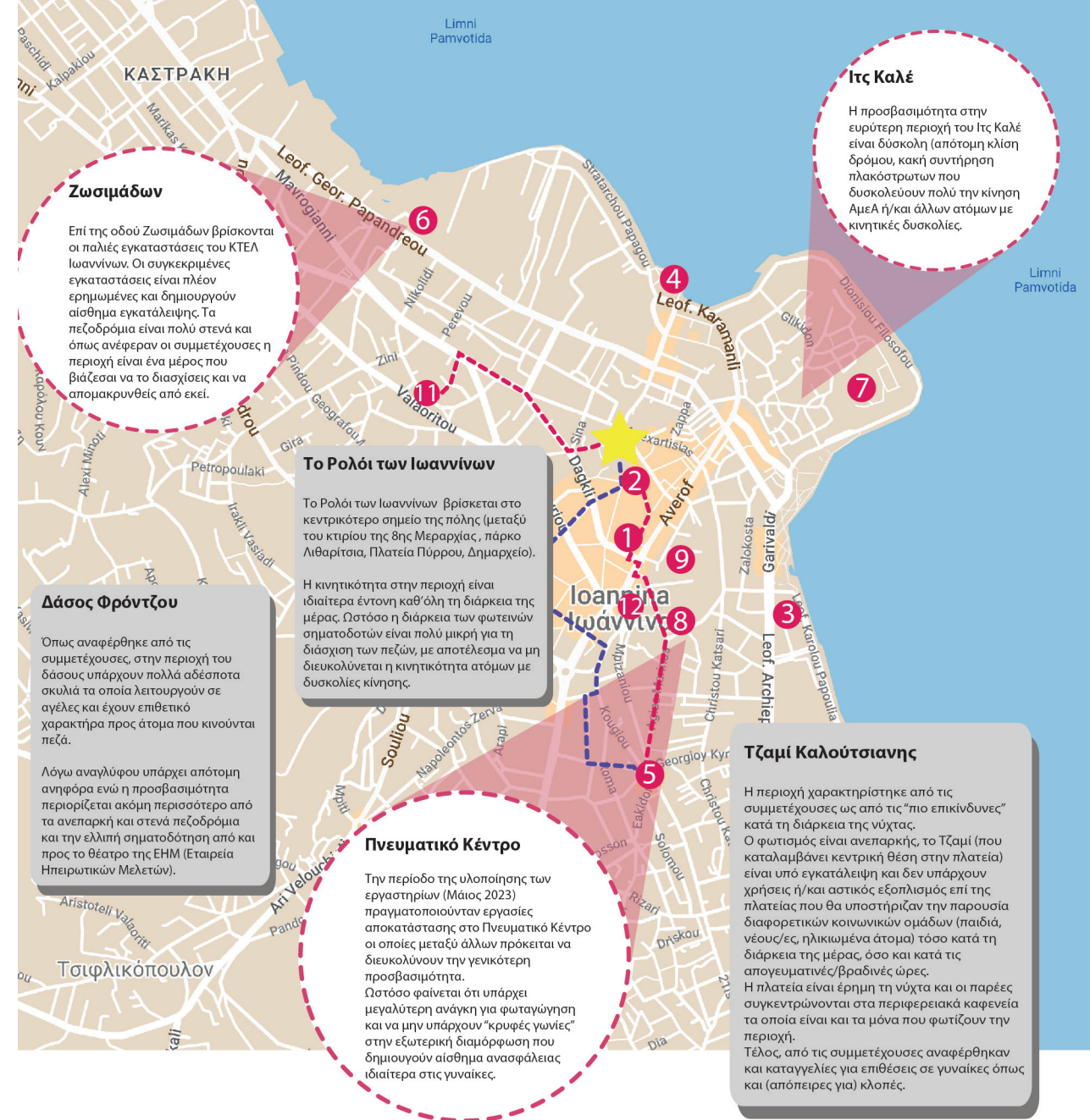
Φωτογραφία από συζήτηση στο δεύτερο εργαστήριο, στον χώρο του ΤΕΕ- Τμήμα Ηπείρου

«Οι συλλογικές πράξεις συλλέγουν και τον ίδιο τον χώρο, συγκεντρώνουν τα πεζοδρόμια, ζωντανεύουν και οργανώνουν την αρχιτεκτονική.»

(Butler 2018: 90)

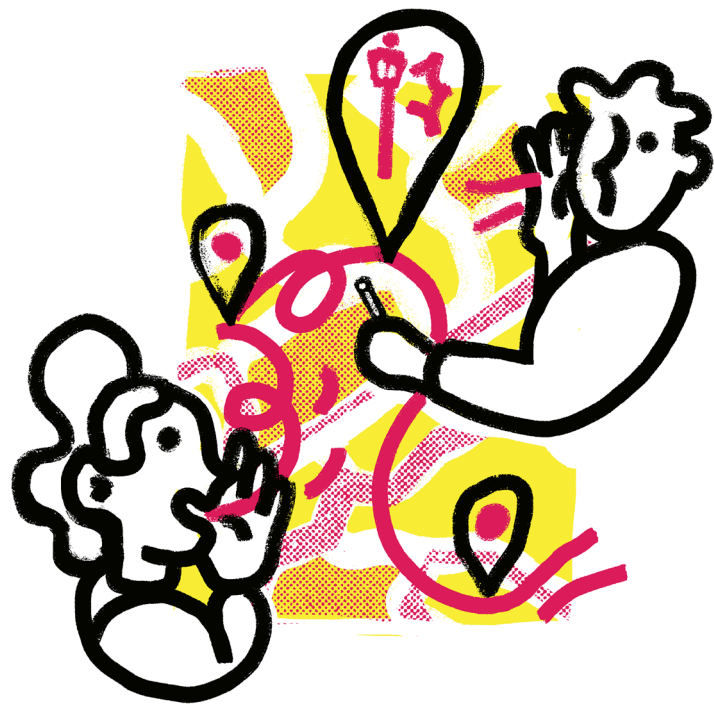

Βιωματική χαρτογράφηση

- ★ ΤΕΕ Ηπείρου (Αραβαντινού 6-8) - χώρος συνάντησης
- Διαδρομή 1
- Διαδρομή 2

- 1 Δημαρχείο Ιωαννίνων
- 2 Αρχιτεκτονική Σχολή Ιωαννίνων (πρώην Παπαζόγλειος - Υφαντική Σχολή)
- 3 Πολιτιστικός χώρος Δημ. Χατζής (Παλαιά Σφαγεία)
- 4 Πλατεία Μαβίλη
- 5 Τζαμί Καλούτσιανης

- 6 Σταθμός υπεραστικών λεωφορείων (ΚΤΕΛ)
- 7 Ιτς Καλέ
- 8 Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννίνων
- 9 Πάρκο Λιθαρίτσια
- 10 Δάσος Φρόντζου
- 11 Άλσος Ποιητών
- 12 Το Ρολόι των Ιωαννίνων

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ

Τα εργαστήρια με τις κατοίκους του Δήμου Ιωαννίνων είχαν ως σκοπό την παροχή γνώσης και εργαλείων, ώστε να δημιουργηθούν οι συνθήκες για συμμετοχικό αστικό σχεδιασμό (participatory urban planning). Το έργο της URBANA επικεντρώνεται στην εμπλοκή γυναικών και άλλων ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στον σχεδιασμό της γειτονιάς και της πόλης τους, με την «από τα κάτω» (bottom-up) μεθοδολογική προσέγγιση. Έτσι, οι χάρτες του αστικού σχεδιασμού βγαίνουν από τα γραφεία και φτάνουν στις γειτονιές, εκεί όπου οι κάτοικοι συμμετέχουν ενεργά στο πώς θα σχεδιαστεί η γειτονιά τους, χάρη στις διαβουλεύσεις που γίνονται μεταξύ αυτών και εκπροσώπων από τις τοπικές αρχές, την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική, ώστε οι πόλεις να καλύπτουν τις επιθυμίες και τις ανάγκες όλων.

Για να καταφέρουν, όμως, οι κάτοικοι να λαμβάνουν μέρος στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων για τον αστικό σχεδιασμό, χρειάζεται να γίνει κατανοητή η πολυπλοκότητα της πόλης και να υπάρξει ενημέρωση για τα εργαλεία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, ουσιαστικά να εισακουστούν οι επιθυμίες τους κατά τον (ανα)σχεδιασμό της πόλης. Στο πλαίσιο αυτό, τα εργαστήρια της URBANA στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση των κατοίκων κυρίως σε σχέση με το φύλο, καθώς γυναίκες και ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα έχουν υποστεί συστημικούς αποκλεισμούς από τις διαδικασίες διαμόρφωσης της πόλης. Μέσα από την οπτική του φύλου, δίνεται ορατότητα και σε άλλες κοινωνικές ομάδες που έχουν υποστεί αποκλεισμούς. Αφού δοθεί μία συνολική εικόνα του πώς είναι φτιαγμένη η πόλη, από ποιους και για ποιους, τότε λαμβάνει χώρα μια γενική και αναστοχαστική συζήτηση αναφορικά με το πώς βιώνεται καθημερινά η πόλη από τα ίδια τα άτομα.

Σε συνέχεια των παραπάνω, εφαρμόζονται τα εργαλεία και οι μεθοδολογίες της URBANA για την εξοικείωση με βασικά στοιχεία που δομούν τον δημόσιο χώρο και διαμορφώνουν τα βιώματά μας σε αυτόν μέσα από την οπτική του φύλου, διατηρώντας πάντοτε μια προσέγγιση από τα κάτω. Σε αυτήν τη φάση, γίνονται νυχτερινοί και πρωινοί διερευνητικοί περίπατοι (exploratory walks), όπου οι συμμετέχουσες των εργαστηρίων ακολουθούν διαδρομές μέσα στην πόλη τις οποίες οι ίδιες έχουν επιλέξει, κάνοντας χρήση του εργαλείου των δεικτών αστικής ποιότητας (urban quality indicators, βλ. επόμενο κεφάλαιο)

για τη συλλογική χαρτογράφηση (collective mapping) του δημόσιου χώρου. Οι κάτοικοι μιας γειτονιάς είναι οι πλέον ειδικές και ειδικοί στο να εκφράσουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και να προτείνουν ανάλογες λύσεις. Μέσα από τους διερευνητικούς περιπάτους, εντοπίζονται και καταγράφονται όλα τα προβλήματα αναλυτικά και, στο τέλος, η συλλογική χαρτογράφηση που γίνεται από το σύνολο της ομάδας των συμμετεχουσών δημιουργεί ένα νέο χάρτη της πόλης, αυτή τη φορά βιωματικό. Έτσι, το εργαστήριο κλείνει με την πλήρη καταγραφή των προβλημάτων και μια πρώτη ανάπτυξη λύσεων που θέτουν οι συμμετέχουσες.⁴

⁴ Η μεθοδολογία και οι δείκτες που χρησιμοποιεί η URBANA έχουν εμπνευστεί από το πρόγραμμα «Femmes et Villes». Έχουν προσαρμοστεί αναλόγως στα ελληνικά δεδομένα, και τροποποιούνται κάθε φορά σύμφωνα με τις ανάγκες του κοινωνικού και χωρικού πλαισίου όπου πρόκειται να εφαρμοστούν.

Φωτογραφία από συζήτηση μετά από τον διερευνητικό περίπατο

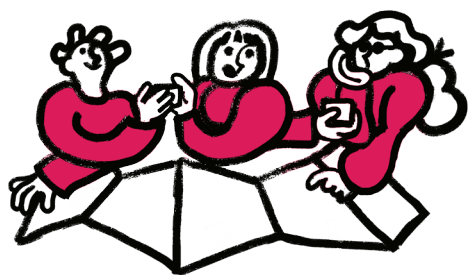
ΚΟΡΙΤΣΙΑ, ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΑΛΛΑ ΣΤΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ URBANA

Στο πρόγραμμα «Ιωάννινα: Γέφυρες Συμμετοχής» δόθηκε έμφαση στη συμμετοχή νέων γυναικών (φοιτητριών, ανέργων), μητέρων με μικρά παιδιά και ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων. Υπήρξαν ανοικτά καλέσματα μέσω του τοπικού τύπου.⁵ Η ανοικτή πρόσκληση συμμετοχής δημοσιεύθηκε επίσης στα κοινωνικά δίκτυα από τοπικές ομάδες της κοινωνίας των πολιτών, καθώς επίσης αναρτήθηκε ως ανακοίνωση σε φοιτητικές λέσχες και σε πανεπιστημιακές σχολές του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Οι συμμετέχουσες που έλαβαν μέρος κάλυψαν όλες τις κατηγορίες που είχαμε θέσει για την υλοποίηση των εργαστηρίων, ενώ οι συμμετοχές (συνολικά 42 άτομα) ξεπέρασαν τον αρχικό προβλεπόμενο αριθμό (30 άτομα).

Κλείνοντας, αξίζει να γίνει μια αναφορά στο πολιτικό και ακτιβιστικό πρόταγμα τέτοιων ενεργειών με κατοίκους σε μια πόλη. Όπως επισημαίνει η Jane Jacobs, οι δρόμοι και τα πεζοδρόμια αποτελούν τα πιο ζωτικά κομμάτια της πόλης και του δημόσιου χώρου (1961: 29). Ωστόσο, η κατάσταση των πεζοδρομίων που σχετίζεται με την πεζή κινητικότητα (κυρίως των γυναικών) δεν είναι τέτοια ώστε να διευκολύνει τις μετακινήσεις τους, ούτε δείχνει να αποτελεί κεντρικό κομμάτι του αστικού σχεδιασμού. Η έμφαση στο οδικό δίκτυο και η επένδυση σε τέτοια έργα παραγκωνίζει τις ανάγκες των γυναικών, αλλά παράλληλα μειώνει και την κινητικότητά τους στην πόλη. Με βάση τη θεωρία της Butler (2018) για την επιτελεσματικότητα της συνάθροισης, η συγκέντρωση των γυναικών, ΛΟΑΤΚΙ+ και άλλων ατόμων από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες στο δημόσιο χώρο - εφαρμόζοντάς τη στο πλαίσιο των εργαστηρίων της URBANA - και η συνύφανση των ατομικών τους εμπειριών σε συλλογικές, συνιστά μια διεκδίκηση του δικαιώματος στο δημόσιο χώρο αλλά και στο δικαίωμα να έχουν δικαιώματα. Η δημόσια εμφάνιση γυναικείων και άλλων ευάλωτων σωμάτων φανερώνει την επισφάλεια τους, και διεκδικεί το αναφαίρετο δικαίωμα τού να συνεχίσουν να υπάρχουν απέναντι σε δυνάμεις που επιδιώκουν την αποσιώπηση των εμπειριών τους και την εξαφάνισή τους από τη δημόσια σφαίρα. Όπως σημειώνει η Butler, «η πολιτική βρίσκεται ήδη στο σπίτι ή στο δρόμο ή στη γειτονιά ή ακόμα και στα εικονικά μέρη που δεν περιορίζονται από την αρχιτεκτονική του σπιτιού και της πλατείας» (2018: 91).

⁵ Άρθρο με τίτλο «Ιωάννινα: Γέφυρες Συμμετοχής για τρεις ημέρες», 23/05/2023, <https://typos-i.gr/article/iwannina-gefyres-symmetochis-gia-treis-meres>

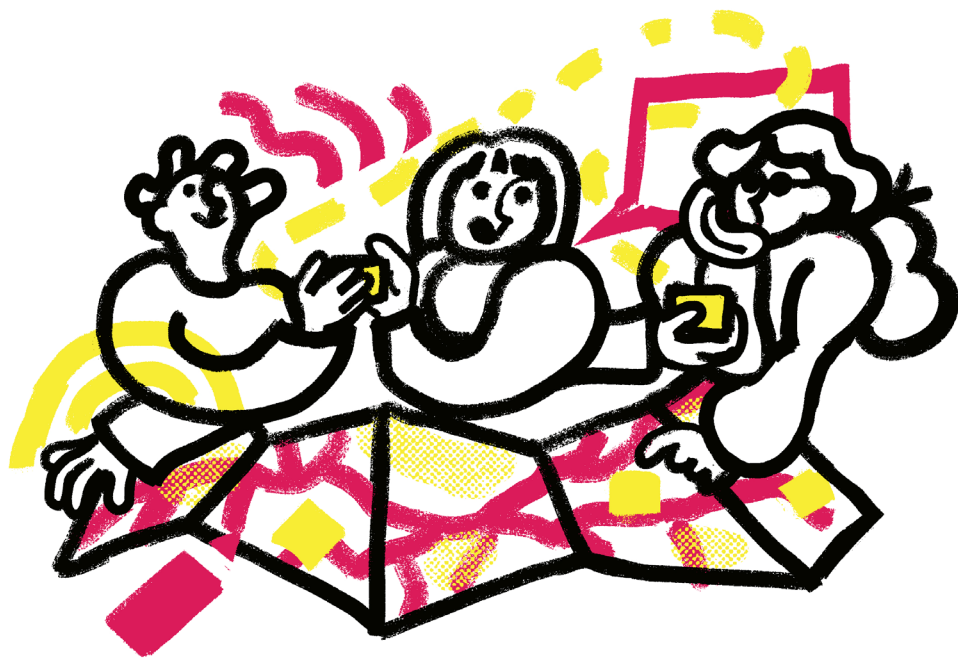
Άρθρο με τίτλο «“Ιωάννινα: Γέφυρες Συμμετοχής!”» από την ΑΜΚΕ URBANA», 24/05/2023, <https://www.agon.gr/kathimerina/91109/ioannina-gefyres-symmetochis-apo-tin-amke-urbana/>

«Στα εργαστήρια, δόθηκε ο χώρος στα συμμετέχοντα να γίνουν κομμάτι της οργάνωσης και της συζήτησης, και θεωρώ ότι με πολύ οργανικό τρόπο δημιουργήθηκε ένα κλίμα ανοιχτό και οριζόντιο, με σεβασμό στα βιώματα και τον ρυθμό όλων.»

P., Συμμετέχουσα εργαστηρίου

ΔΕΙΚΤΕΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

Οι Δείκτες Αστικής Ποιότητας (Urban Quality Indicators) αποτελούν ένα εργαλείο της URBANA για την αξιολόγηση του δημόσιου χώρου. Οι δείκτες προσαρμόζονται κάθε φορά ανάλογα με το είδος της δράσης, και χρησιμοποιούνται συνδυαστικά με τη μεθοδολογία που ακολουθεί η URBANA στα εργαστήρια συμμετοχικού αστικού σχεδιασμού με κατοίκους μιας γειτονιάς, νέες/νέους, άτομα τρίτης ηλικίας, παιδιά ή/και άλλες ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Αποτελούν, δηλαδή, ένα συμπληρωματικό εργαλείο κατά τη διάρκεια της συλλογικής χαρτογράφησης (collective mapping) που γίνεται στους διερευνητικούς περιπάτους (exploratory walks). Για την ανάπτυξη αυτής της μεθόδου, η URBANA έχει εμπνευστεί από προηγούμενες δράσεις και κυρίως το πρόγραμμα «Femmes et ville» (Γυναίκες και πόλη) (βλ. Raquin, 2002), που υλοποιήθηκε την περίοδο 1988-2004 στο Μόντρεαλ του Καναδά με επικεφαλής την Anne Michaud.

1. ΑΣΦΑΛΕΙΑ

Η ασφάλεια, ως Δείκτης Αστικής Ποιότητας, αναφέρεται τόσο στη σωματική/φυσική (security) όσο και στην ψυχολογική (safety) που αισθάνεται ένα άτομο όταν βρίσκεται στο δημόσιο χώρο. Για παράδειγμα, υπάρχουν πεζοδρόμια και διαβάσεις πεζών; Είναι σωστά κατασκευασμένα και συντηρημένα;

Οι παράγοντες που ενισχύουν την αίσθηση ασφάλειας στο δημόσιο χώρο είναι η σήμανση, η ορατότητα και η ακουστική. Ειδικότερα:

-Σήμανση: αναφέρεται στη δυνατότητα να υπάρχει αίσθηση προσανατολισμού μέσω των πινακίδων, ώστε ένα άτομο να ξέρει ανά πάσα στιγμή πού βρίσκεται και πού πηγαίνει, ακόμα και αν κινείται σε αυτόν τον χώρο για πρώτη φορά.

-Ορατότητα: έχει να κάνει με τη δυνατότητα να μπορεί ένα άτομο να βλέπει και να το βλέπουν στον δημόσιο χώρο, έχοντας τον πλήρη οπτικό έλεγχο του χώρου. Σε αυτήν την περίπτωση είναι σημαντικό να μην υπάρχουν κρυφές γωνίες στον χώρο, πυκνή και υπερβολική βλάστηση, έλλειψη φωτισμού, τοίχοι και οτιδήποτε άλλο καθιστά δύσκολη την ορατότητα.

-Ακουστική: σχετίζεται με τη δυνατότητα τού να μπορεί ένα άτομο να ακούει και να ακουστεί σε έναν χώρο (π.χ. αν χρειαστεί να φωνάξει σε βοήθεια, να μπορούν να το ακούσουν).

2. ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑ

Η προσβασιμότητα διακρίνεται σε φυσική, κοινωνική και οικονομική. Η φυσική προσβασιμότητα έχει να κάνει με την απουσία φυσικών εμποδίων για άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα κινητικότητας (λόγω ηλικίας, κυοφορίας, προσωρινών τραυματισμών κτλ.), άτομα με αναπηρία, άτομα που κινούνται με καροτσάκι (μωρού ή για ψώνια, πλανόδιες μικροπωλήτριες) κ.ά. Αυτό που εξετάζεται είναι η ευκολία με την οποία μπορεί να κινηθεί ένα άτομο στο δημόσιο χώρο (με τα πόδια, το αμαξίδιο ή άλλου τύπου βοηθήματα, με συνοδό κτλ.), η ευκολία διαφυγής από διαφορετικές διαδρομές σε περίπτωση κινδύνου και η δυνατότητα χρήσης του δημοσίου χώρου με αυτονομία. Η κοινωνική προσβασιμότητα σχετίζεται με τη συνύπαρξη διαφορετικών ανθρώπων στο χώρο, την παροχή δημόσιων υπηρεσιών, εγκαταστάσεων και άλλων ανέσεων σε όλο το εύρος του πληθυσμού που ζει ή/και κινείται σε μία πόλη ανεμπόδιστα (ανεξαρτήτως φύλου, γλώσσας, πολιτισμικών καταβολών, σεξουαλικότητας, θρησκείας κτλ). Τέλος, η οικονομική προσβασιμότητα σχετίζεται με τη δυνατότητα ίσης συμμετοχής και πρόσβασης στο δημόσιο χώρο ανεξαρτήτως οικονομικής κατάστασης, όπως συνηθίζεται να γίνεται με την ελεύθερη είσοδο σε μουσεία και πολιτιστικές εκδηλώσεις στην πόλη, την εύκολη πρόσβαση από- και με- όλα τα μέσα (ειδικά τα ΜΜΜ και όχι μόνο με Ι.Χ.) κ.ά.

3. ΖΩΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η ζωτικότητα αναφέρεται στην πολλαπλότητα παράλληλων χρήσεων σε μια περιοχή, η οποία συνεπάγεται τη συνεχή παρουσία ανθρώπων στον δημόσιο χώρο καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας (και της νύχτας).

Σχετίζεται άμεσα με τις υποδομές και τον αστικό εξοπλισμό (π.χ. καθιστικά για να μπορούν να ξεκουραστούν άτομα που το έχουν ανάγκη, παιχνίδια για παιδιά, βρύσες και άλλες υποδομές που διευκολύνουν την παραμονή των ατόμων στον δημόσιο χώρο) αλλά και τις χρήσεις ενός χώρου οι οποίες καλούνται να είναι μικτές και ποικιλόμορφες (π.χ. συνδυασμός χώρων εργασίας, γραφείων, καταστημάτων, χώρων πρασίνου, παιχνιδιού, εκπαίδευσης, ψυχαγωγίας, αθλητισμού, κατοικιών κτλ.), προκειμένου να «προσκαλούν» διαφορετικές ομάδες ατόμων σε διαφορετικές περιόδους του 24ώρου ώστε να υπάρχει ζωή και κινητικότητα στον χώρο.

Πέρα από το αίσθημα ευεξίας που νιώθουμε όταν βρισκόμαστε σε έναν χώρο μαζί με άλλους ανθρώπους, ενισχύεται και το αίσθημα ασφάλειας, καθώς τα άτομα που βρίσκονται στον χώρο αυτό (π.χ. μια πλατεία) είναι και τα ίδια που άτυπα τον επιτηρούν, αφού (αναπόφευκτα) προσέχουν το τι συμβαίνει γύρω τους. Η άτυπη επιτήρηση του χώρου από τα ίδια τα άτομα που τον χρησιμοποιούν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και η Jane Jacobs (1961) με το «μάτια στο δρόμο» (eyes on the street), κάνει τους ανθρώπους (ιδίως τις γυναίκες και τις θηλυκότητες) να αισθάνονται περισσότερο ασφαλείς.

4. ΑΣΤΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ

Ο δείκτης αυτός αναφέρεται στην ύπαρξη, την ποιότητα και την επάρκεια του αστικού εξοπλισμού στον δημόσιο χώρο. Αστικός εξοπλισμός θεωρούνται τα παγκάκια, οι δημόσιες βρύσες, οι δημόσιες τουαλέτες, τα σκίαστρα, οι στάσεις των ΜΜΜ, τα παιχνίδια για παιδιά (εντός ή εκτός παιδικών χαρών) και, γενικότερα, οποιοδήποτε είδος στοιχείο εξυπηρετεί και διευκολύνει την άνετη παρουσία των ανθρώπων στον δημόσιο χώρο.

Εξετάζεται, λοιπόν, αν υπάρχει ο απαραίτητος αστικός εξοπλισμός με βάση τις ανάγκες των ανθρώπων που χρησιμοποιούν (ή που δυνητικά θα χρησιμοποιούσαν) έναν χώρο. Με άξονα την ποιότητα, εξετάζεται το πόσο καλά συντηρημένος και καθαρός είναι ο αστικός εξοπλισμός (π.χ. δημόσιες τουαλέτες, καλοσυντηρημένα και καθαρά καθιστικά, καλοσυντηρημένα παιχνίδια κ.ά.). Η ύπαρξη και η καλή ποιότητα του αστικού εξοπλισμού δίνουν την αίσθηση ότι η πόλη φροντίζει τους ανθρώπους της και αυτό τους βοηθά να φροντίζουν τις/τους γύρω τους.

5. ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

(επιγραφές, διαφήμιση, γκραφίτι, αγάλματα κ.ά)

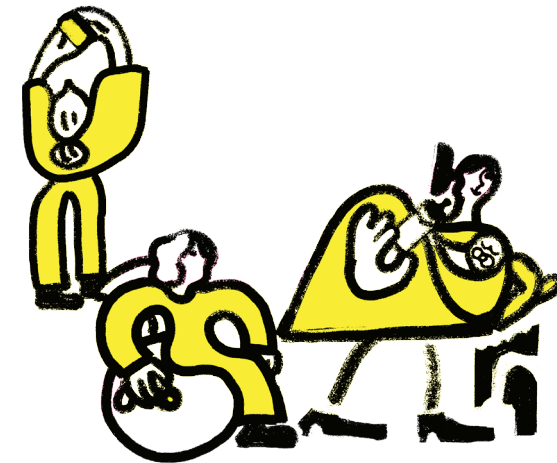

Οι αναπαραστάσεις των φύλων στον δημόσιο χώρο σχετίζονται με τους τρόπους που εκπροσωπούνται και αναδεικνύονται οι γυναίκες και οι θηλυκότητες μέσω της τέχνης, της μνημειακότητας, των οδωνυμιών και άλλων μορφών εικονικής ή λεκτικής απόδοσης σε σχέση με το φύλο. Σε αυτό εντάσσονται αγάλματα, γλυπτά, προτομές και άλλα έργα τέχνης, επιγραφές, ονόματα οδών, γκραφίτι, πανό με συνθήματα, διαφημίσεις, αφίσες, επωνυμίες τοπικών καταστημάτων, αναπαραστάσεις γυναικών ή άλλων ευάλωτων κοινωνικών ομάδων σε τοπικά φεστιβάλ ή γιορτές κ.α. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, έχει παρατηρηθεί μέσα από τα εργαστήρια της URBANA ότι τα περισσότερα γυναικεία οδωνύμια αναφέρονται σε κάποια βασίλισσα ή Αγία.

Εδώ, χαρτογραφείται:

- η ύπαρξη ή έλλειψη μνημειακότητας και οδωνυμιών με αναφορά σε γυναίκες συγκριτικά με το ανδρικό φύλο ή με θέματα που αφορούν τη φύση (χλωρίδα ή/και πανίδα),
- το είδος των αναφορών που γίνονται στις γυναίκες μέσω εικόνων και κειμένων (π.χ. σεξιστικά γκράφιτι ή/και οπαδικά συνθήματα, διαφημίσεις, ο τρόπος που αναπαρίστανται οι μητέρες, οι εικαστικές απεικονίσεις νέων γυναικών, οι διαφημίσεις ειδών υγιεινής για γυναίκες κτλ.),
- το κατά πόσο αισθάνονται οι συμμετέχουσες ότι οι δημόσιες απεικονίσεις

του φύλου τις εκφράζουν, καθώς και τα συναισθήματα που βιώνουν γύρω από τις αναπαραστάσεις του φύλου στον δημόσιο χώρο (ασφάλεια, ηρεμία, φόβος, απειλή κτλ).

«Ο περίπατος μέσα από την ομάδα με βοήθησε να καταλάβω ότι έχω κοινές εμπειρίες με άλλες γυναίκες και να κατανοήσω καλύτερα τις αλλαγές που θα ήθελα να γίνουν στην πόλη μου. Έχουμε πολλά κοινά βιώματα τα οποία σπάνια συζητούμε σε βάθος.»

I., Συμμετέχουσα εργαστηρίου

«Οι πόλεις έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν κάτι για όλους, μόνο επειδή, και μόνο όταν, δημιουργούνται από όλους.»

-Jane Jacobs

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ

«Η εισήγηση και η μετέπειτα στοχευμένη παρατήρηση στους περιπάτους με βοήθησαν να βάλω σε λέξεις καθημερινά βιώματα στην πόλη, που δεν μπορούσα να εκφράσω ή να βρω την πηγή τους ως τώρα.»

A., Συμμετέχουσα εργαστηρίου

Φωτογραφία από τον βραδινό διερευνητικό περίπατο

Το αίσθημα ταυτότητας που έχουμε στον δημόσιο χώρο, σύμφωνα με την Jane Jacobs (1961: 56), είναι ένα σύμπλεγμα ανάγκης για σεβασμό και εμπιστοσύνη, καθώς και για χρόνο στη φροντίδα των προσωπικών αναγκών αλλά και αυτών της γειτονιάς. Αισθάνονται έτσι οι κάτοικοι των Ιωαννίνων; Παρακάτω, ακολουθούν τα βασικά σημεία των παρατηρήσεων και συμπερασμάτων των συμμετεχουσών κατά την υλοποίηση των εργαστηρίων συμμετοχικού αστικού σχεδιασμού της URBANA στα Ιωάννινα.

A. Ασφάλεια (φυσική/σωματική)

«Με το εργαστήριο πέρασα από δρομάκια που δεν έχω περπατήσει ποτέ μόνη μου, γιατί συνήθως επιλέγω να κάνω τον κύκλο μέχρι να φτάσω εκεί που θέλω για να νιώθω ασφάλεια.»

M., Συμμετέχουσα εργαστηρίου

Πεζοδρόμια

Μία από τις κύριες επισημάνσεις των συμμετεχουσών είναι τα κακοσυντηρημένα και στενά πεζοδρόμια που υπάρχουν σε πολλά σημεία της πόλης, καθώς και η έλλειψή τους στον ανηφορικό δρόμο που οδηγεί στο θέατρο της ΕΗΜ, μειώνοντας την ασφαλή κινητικότητα, ειδικά σε έναν δρόμο που διασχίζουν πολλές κατά τη διάρκεια της θερινής περιόδου που γίνονται εκδηλώσεις. Συγκεκριμένα, κατέγραψαν πεζοδρόμια με σπασμένες πλάκες (στα στενά της παλιάς πόλης των Ιωαννίνων), πεζοδρόμια με μεγάλο ύψος που είναι δύσκολο να τα ανέβει ένα παιδί, ένα άτομο τρίτης ηλικίας ή κάποια με κινητικές δυσκολίες, αλλά και πεζοδρόμια που έχουν παραβιαστεί από αυθαίρετες ιδιωτικές αυτοσχέδιες τσιμεντένιες ράμπες που οδηγούν σε πάρκινγκ, δημιουργώντας ανισόπεδες επιφάνειες. Παρατήρησαν στενά πεζοδρόμια (επί της οδού Ζωσιμάδων) που μετά βίας μπορεί να τα διασχίσει ένα άτομο, με αποτέλεσμα να πρέπει να περπατάει στο οδόστρωμα, με κίνδυνο να το παρασύρουν τα διερχόμενα οχήματα ή να δεχθεί κόρνες και εξυβρίσεις. «Η οδός αυτή είναι για να τη διασχίζεις γρήγορα ώστε να φτάσεις στον προορισμό σου, δεν είναι για βόλτα ή περίπατο» σημείωσε η Κ., συμμετέχουσα κατά τη διάρκεια του διερευνητικού περιπάτου. Έξω από την εκκλησία της Αγίας Μαρίνας, ένα σημαντικό κομμάτι του δρόμου δεν διαθέτει πεζοδρόμιο, ενώ στα σημεία που υπάρχει είναι σε πολύ κακή κατάσταση, θέτοντας σε άμεσο κίνδυνο την ασφάλεια των πεζών. Επίσης, τα παλιά πέτρινα πεζοδρόμια γύρω από το Κάστρο έχουν λειανθεί από τη χρόνια

χρήση και η υγρασία της ατμόσφαιρας τα έχει κάνει ολισθηρά, με αποτέλεσμα να σημειώνονται πτώσεις πεζών. Διαγράμμιση με ειδικά πλακίδια (για άτομα με οπτική αναπηρία) δεν υπάρχει παρά μόνο στα πιο κεντρικά σημεία της πόλης.

Φωτογραφία από συζήτηση κατά τη διάρκεια των εργαστηρίων

Είναι σημαντικό να τονιστεί η σημασία των πεζοδρομίων για την κινητικότητα ιδιαίτερα των γυναικών. Καθημερινά, οι γυναίκες αναλαμβάνουν πολλαπλούς ρόλους και η πεζή κινητικότητα στην πόλη για την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους γίνεται μέσω των πεζοδρομίων (όταν αυτά υπάρχουν). Ο φροντιστικός ρόλος, που αναλαμβάνεται από γυναίκες για άτομα τρίτης ηλικίας ή για άτομα με αναπηρία, δυσχαιρένεται όταν τα πεζοδρόμια έχουν φθορές και είναι σε κακή κατάσταση. Αντίστοιχα, μειώνεται αισθητά η αυτονομία των κοινωνικών αυτών ομάδων στους δημόσιους χώρους της πόλης. Όταν οι δημόσιες υποδομές δεν διευκολύνουν την κινητικότητά τους, τα άτομα αυτά περιορίζονται στο σπίτι ή καθίσταται υποχρεωτική η ύπαρξη φροντίστριας, όταν αυτή είναι δυνατή για οικογενειακούς, κοινωνικούς ή άλλους λόγους. Επιπροσθέτως, η διάσχιση της πόλης με ένα παιδί που η μητέρα πρέπει να κρατά από το χέρι, ή να έχει ένα μωρό σε καρότσι, προϋποθέτει επαρκές πλάτος πεζοδρομίων (3,6 μέτρα) και απουσία εμποδίων ή/και υψομετρικών διαφορών (Paricio και Estel, 2019), ώστε να χωρούν να περπατούν τουλάχιστον δύο άτομα παράλληλα και να μην υπάρχει κίνδυνος να σκοντάψουν/τραυματιστούν.

Φωτογραφία από τον βραδινό διερευνητικό περίπατο

Εγκαταλελειμμένα κτίρια

Οι εγκαταστάσεις του παλαιού σταθμού ΚΤΕΛ μέσα στην πόλη έχουν παραμεληθεί. Το μέρος είναι ερημωμένο, με πολλές σκοτεινές γωνιές, ενώ αποτελεί και χώρο διένεξης λόγω διάφορων «ύποπτων» δραστηριοτήτων, σύμφωνα με τις συμμετέχουσες. «Όταν ένας χώρος έχει παραιτηθεί, νιώθεις ότι δεν θα φροντίσει κανείς και για εσένα» σημείωσε η Φ., συμμετέχουσα των εργαστηρίων. Οι εικόνες εγκατάλειψης στον δημόσιο χώρο εντείνουν το αίσθημα ανασφάλειας των γυναικών όταν διασχίζουν πεζή τέτοιες τοποθεσίες. Στον ίδιο δρόμο με τον παλιό σταθμό ΚΤΕΛ, υπάρχουν παρατημένα κλειστά καταστήματα, καθώς και ετοιμόρροπα εγκαταλελειμμένα κτίρια. Γύρω από το Κάστρο, εντοπίζονται επίσης παλιά εγκαταλελειμμένα σπίτια από τα οποία υποχωρούν σοβάδες, ενώ υπάρχουν και ελεύθερες λαμαρίνες στον χώρο που αποτελούν κίνδυνο για την ασφάλεια των πεζών.

MMM

Όπως επισήμαναν οι συμμετέχουσες, ένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κυρίως ως νεαρές φοιτήτριες στην πόλη είναι η έλλειψη νυχτερινών δρομολογίων των MMM, καθώς και η κακή διασύνδεση/ ανταπόκριση των δρομολογίων καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας. Η συγκοινωνία, για παράδειγμα, από το κέντρο της πόλης προς το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και πίσω είναι αραιή, και πολλές/οί/ά φοιτη(ρι)ες/ά βασίζονται σε φίλους τους που έχουν αυτοκίνητο για τις μετακινήσεις τους προς την πόλη. Αυτό διαπιστώθηκε και από την ομάδα της URBANA που επιχειρήσε να κινηθεί με τα MMM από και προς το Πανεπιστήμιο.

Επίσης, σε διάφορα σημεία, όπως π.χ. επί της οδού Δαγκλή, υπάρχει στάση λεωφορείου χωρίς σήμανση, με αποτέλεσμα να τη γνωρίζουν μόνο οι ντόπιες και όσες είναι αρκετά εξοικειωμένες με την πόλη. Η έλλειψη ηλεκτρονικών πινάκων στις στάσεις με αναμετάδοση των χρόνων για τα δρομολόγια των λεωφορείων αποτελεί πρόβλημα για τις γυναίκες που κάνουν χρήση των μέσων μαζικής μεταφοράς, καθώς δεν μπορούν να γνωρίζουν πόση ώρα θα χρειαστεί να περιμένουν το λεωφορείο στη στάση, ούτε να υπολογίσουν με ακρίβεια τον χρόνο τους για τις διαδρομές τους. Έτσι, δεν γνωρίζουν ποιες είναι οι δυνατότητες επιλογής που έχουν για τις μετακινήσεις τους ή αν θα χρειαστεί να επιλέξουν κάποιο άλλο μέσο μεταφοράς ώστε να φτάσουν στον προορισμό τους πιο άνετα και ασφαλείς. Σύμφωνα με τη μαρτυρία συμμετέχουσας, είναι σημαντικό «να ξέρω αν θα έχει νόημα να περιμένω το λεωφορείο ή να πάρω ταξί.»

Ασφάλεια (ψυχολογική)

Νυχτερινός φωτισμός

Ένα από τα καίρια ζητήματα που έθιξαν οι συμμετέχουσες, σε σχέση με την ψυχολογική τους ασφάλεια, ήταν το ζήτημα του φωτισμού κατά τις νυχτερινές ώρες. Η έλλειψη φωτισμού, σε συνδυασμό με την έλλειψη ζωτικότητας σε συγκεκριμένα μέρη της πόλης, τους δημιουργεί ανασφάλεια και φόβο, καθώς δεν μπορούν να έχουν καλή ορατότητα κατά την κινητικότητά τους στην πόλη το βράδυ. Αυτό παρατήρησαν και οι φοιτήτριες της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων – (Π.Ι.), οι οποίες σημείωσαν την έλλειψη φωτισμού στην σχολή τους το βράδυ, παρά το ότι βρίσκεται στο κέντρο της πόλης. Αντίστοιχα, πολλές τυφλές γωνίες και έλλειψη φωτισμού παρατηρήθηκε στην παραλίμνια περιοχή γύρω από το Κάστρο, την οποία οι συμμετέχουσες αποφεύγουν να διασχίζουν το βράδυ. Ο χώρος γύρω από το Πνευματικό Κέντρο Δ. Ιωαννίνων, το Πάρκο Ηρώων, καθώς και στο Τζαμί Καλούτσιανης έχουν ελάχιστο ή και καθόλου φωτισμό, κάνοντας τις συμμετέχουσες να μην νιώθουν ασφαλείς, αφού, μάλιστα, έχουν καταγραφεί και παρατηρηθεί περιστατικά επιθέσεων (απόπειρες κλοπής ή σεξουαλικής παρενόχλησης προς νεαρές γυναίκες).

Τέλος, περιμετρικά του Άλσους των Ποιητών δεν υπάρχει επαρκής φωτισμός, δημιουργώντας πολλές κρυφές γωνίες, όπως παρατηρήθηκε κατά τους διερευνητικούς περιπάτους. Η ενίσχυση του φωτισμού, ωστόσο, αποτελεί μια ανάγκη που εκφράζεται κυρίως από γυναίκες και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που κινούνται πεζή τις βραδινές ώρες. Η εύρεση λύσης οφείλει να γίνεται συμμετοχικά, με βάση τις υποδείξεις των γυναικών που κινούνται πεζή, ώστε να αντιμετωπιστούν τόσο το αίσθημα ανασφάλειας που βιώνουν όσο και οι τυφλές γωνίες της πόλης, αλλά παράλληλα λαμβάνοντας υπόψη τη μη διατάραξη του τοπικού οικοσυστήματος. Στόχος δεν είναι μια συνολική έντονη φωταγώγηση της πόλης, αλλά η εστίαση στην ενίσχυση της ασφάλειας μέσω του φωτισμού σε περιοχές που θα υποδειχθούν από τις κατοίκους.

Β. Προσβασιμότητα

Φυσική

Στα πεζοδρόμια εντός της παλαιάς αγοράς της πόλης, παρατηρήθηκαν πολλά φυσικά εμπόδια που δυσχεραίνουν τη διέλευση πεζών (κολώνες της ΔΕΗ στη μέση του πεζοδρομίου, τοποθέτηση διακοσμητικών γλαστρών με φυτά που καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο τμήμα του πεζοδρομίου αναγκάζοντας τις πεζές να κατέβουν στο δρόμο, έλλειψη ή ακαταλληλότητα των ραμπών στα πεζοδρόμια για την πρόσβαση ατόμων με αναπηρία, σπασμένες πλάκες και λακούβες, παλιά χωρίς συντήρηση πλακόστρωση). Στα προβλήματα προστίθεται και η έλλειψη διαγράμμισης των πεζοδρομίων για άτομα με οπτική αναπηρία. Τα φυσικά αυτά εμπόδια εμποδίζουν την προσβασιμότητα των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στον δημόσιο χώρο, καθώς η έλλειψη των κατάλληλων υποδομών και αστικού εξοπλισμού προσβασιμότητας οδηγεί στον κατ' οίκον εγκλεισμό των ατόμων αυτών (βλ. αναλυτικότερα παραπάνω, στον δείκτη της Ασφάλειας)

Σε στενούς δρόμους της πόλης απουσιάζουν πεζοδρόμια, με αποτέλεσμα οι πεζές να αντιμετωπίζουν προβλήματα στις καθημερινές τους μετακινήσεις. Τα πεζοδρόμια εκτός του κέντρου της πόλης είναι ακατάλληλα για διέλευση από άτομα με αναπηρία (ιδίως επί της οδού Αγ. Μαρίνας, όπου δεν υπάρχει πεζοδρόμιο ούτε θέση στάθμευσης για ΑμεΑ), καθιστώντας την περιοχή απρόσιτη για άτομα με αναπηρία), ενώ γυναίκες τρίτης ηλικίας και νέες μητέρες που χρειάζεται να μετακινηθούν με το παιδί τους στο καρότσι αποκλείονται από τον αστικό σχεδιασμό. Επίσης, το πεζοδρόμιο γύρω από το ρολόι των Ιωαννίνων είναι πολύ στενό, με αποτέλεσμα οι πεζές που επιθυμούν να διασχίσουν τον δρόμο μέσω της διάβασης να περιμένουν το φανάρι μέσα στον δρόμο.

Οικονομική

Πολλές αυτοοργανωμένες και φοιτητικές ομάδες οργανώνουν διάφορες εκδηλώσεις (πάρτυ, προβολές, θεατρικές παραστάσεις, μουσικές βραδιές κ.α.) οι οποίες είναι ανοικτές και δωρεάν για το κοινό. Συνήθως, οι εκδηλώσεις αυτές γίνονται στο Θεατράκι (επί της παραλίμνιας οδού), στην Αρχιτεκτονική Σχολή ή σε διάφορους αυτοοργανωμένους χώρους. Επιπροσθέτως, τα τελευταία χρόνια, ο δήμος προσφέρει δωρεάν εκδηλώσεις στο κέντρο της πόλης (κυρίως συναυλίες) για το κοινό, στις οποίες συρρέει πλήθος κόσμου. Η

οικονομική προσβασιμότητα στο δημόσιο χώρο για τις γυναίκες συντελεί στην εξάλειψη των ταξικών εμποδίων ως προς την απόλαυση του δημοσίου χώρου και τη συμμετοχή στις εκδηλώσεις που συντελούνται σε αυτόν υπό το πρίσμα της ισότητας. Οι γυναίκες, που μέχρι σήμερα συνεχίζουν να μην είναι οι κύριες οικονομικοί πάροχοι του νοικοκυριού τους λόγω του «έμφυλου οικονομικού χάσματος» (gender pay gap), χρειάζεται να έχουν αυτές τις δυνατότητες ή επιλογές προς ψυχαγωγία και εξόδους στους δημόσιους χώρους, ώστε να μην βιώνουν επιπρόσθετους κοινωνικούς αποκλεισμούς.

Γ. Ζωτικότητα

Πολλοί δημόσιοι χώροι, που το πρωί έχουν έντονη κινητικότητα λόγω ανοικτών καταστημάτων, το βράδυ παρουσιάζουν την αντίθετη εικόνα (όπως, για παράδειγμα, η περιοχή γύρω από το Τζαμί Καλούτσιανης, το Άλσος των Ποιητών, τα Λιθαρίτσια). Αυτό συμβαίνει καθώς σε αυτές τις περιοχές δεν υπάρχει ζωτικότητα (δεν υπάρχουν αρκετά ανοιχτά καταστήματα περιμετρικά) σε συνδυασμό με την έλλειψη επαρκούς φωτισμού, με αποτέλεσμα να υπάρχει έντονα ένα αίσθημα φόβου σε όσες γυναίκες και θηλυκότητες κινούνται στις περιοχές αυτές. Ένα ακόμη πρόβλημα που υπέδειξαν οι συμμετέχουσες είναι η νέα τοποθεσία του σταθμού ΚΤΕΛ Ιωαννίνων, καθώς η διαδρομή προς το σταθμό πεζή είναι επικίνδυνη το βράδυ, λόγω έλλειψης καταστημάτων και φωτισμού περιμετρικά.

Προκειμένου να ενισχυθεί η ζωτικότητα στις υποδεικνυόμενες περιοχές, χρειάζεται να εξεταστούν οι παρούσες χρήσεις των ισόγειων κυρίως χώρων, ενώ, παράλληλα, τα παλιά κλειστά καταστήματα μπορούν να λάβουν νέες χρήσεις (πχ. τοπικά κέντρα κοινότητας/ νέων/ γυναικών, αυτοδιαχειριζόμενοι χώροι τους οποίους μπορεί να παραχωρήσει ο Δήμος) ή/και να γίνουν κάποια καταστήματα εικοσιτετράωρης λειτουργίας (super-market, kiosk, καντίνες κτλ), έτσι ώστε να υπάρχει διαρκώς κινητικότητα και ζωή κατά μήκος του δρόμου. Επίσης, σημαντικό ρόλο έχει ο σχεδιασμός και οι χρήσεις των ισόγειων χώρων, καθώς αυτοί σχετίζονται άμεσα με τη ζωή στο δρόμο. Τα άδεια ισόγεια καταστήματα δεν προσελκύνουν κόσμο στην περιοχή, ενώ όταν δεν έχουν ανοίγματα προς τον δρόμο δεν υπάρχει η αίσθηση της άτυπης επίβλεψης (με τη χαρακτηριστική διατύπωση της Jane Jacobs «μάτια στους δρόμους» [eyes on the streets]). Έτσι, γυναίκες, κορίτσια και θηλυκότητες αισθάνονται ότι κανείς δεν θα τις δει και δεν θα τις ακούει αν χρειαστούν κάτι ή καλέσουν σε βοήθεια.

Δ. Αστικός Εξοπλισμός

Στέγαστρα / Σκιάστρα

Ένα παράδοξο που παρατήρησαν οι συμμετέχουσες στα Ιωάννινα είναι το γεγονός πως, παρά το ιδιαίτερο κλίμα με τις συχνές βροχοπτώσεις, υπάρχει σημαντική έλλειψη στεγάστρων για προστασία από τη βροχή στο δημόσιο χώρο. «Όταν πιάνει μπόρα, πηγαίνω στα σκαλιά της πιο κοντινής πολυκατοικίας και περιμένω εκεί μέχρι να κόψει λίγο η βροχή» αναφέρει η Κ., συμμετέχουσα του εργαστηρίου. «Δεν υπάρχουν στέγαστρα, με αποτέλεσμα να στοιβαζόμαστε πόσοι άνθρωποι στις εισόδους πολυκατοικιών ή επιχειρήσεων». Αντίστοιχα, στις περισσότερες στάσεις λεωφορείων απουσιάζουν στέγαστρα αλλά και σημάσεις (ταμπέλες που υποδεικνύουν στάση λεωφορείων), ενώ, όταν αυτά υπάρχουν, είναι πολύ μικρά (όπως στην περίπτωση της πλατείας που βρίσκεται το Τζαμί Καλούτσιανης, το οποίο αποτελεί πέρασμα τις πρωινές ώρες) .

Φωτογραφία από τον βραδινό διερευνητικό περίπατο

Δημόσιες τουαλέτες

Οι συμμετέχουσες έθιξαν την έλλειψη δημοσίων τουαλετών στην πόλη. Αυτές που κατέγραψαν επί της στοάς Σκορδά ήταν σε κακή κατάσταση και ήταν αδύνατη η χρήση τους, ενώ ανέφεραν πως οι πύλες του Κάστρου έχουν μετατραπεί σε δημόσια αποχωρητήρια με πολλούς άνδρες να ουρούν σε δημόσια θέα κατά τις νυχτερινές ώρες. Για τις γυναίκες, ειδικότερα, οι δημόσιες τουαλέτες είναι μια ακόμη πιο αναγκαία παροχή στο δημόσιο χώρο καθότι υπάρχουν αυξημένες ανάγκες (λόγω ανατομίας, βιολογίας και ανασφάλειας), με αποτέλεσμα οι γυναίκες να σχηματίζουν τεράστιες ουρές έξω από τις τουαλέτες που σηματοδοτούνται ως γυναικείες (όταν αυτές υπάρχουν στο δημόσιο χώρο), ενώ οι άνδρες δεν αντιμετωπίζουν τέτοια προβλήματα πρόσβασης, παρά το ότι οι τουαλέτες δεν θα έπρεπε να έχουν έμφυλο προσδιορισμό. Το φαινόμενο αυτό έχει εντοπιστεί και καταγραφεί ως «ισοτιμία στην τουαλέτα» (rotty parity) από την American Restroom Association. Από την άλλη, η πρόσβαση σε ιδιωτικές τουαλέτες καταστημάτων συνεπάγεται την αγορά κάποιου προϊόντος για να υπάρχει η δυνατότητα χρήσης της, κάτι που δημιουργεί ανισότητες ως προς την πρόσβαση ενώ παράλληλα υπογραμμίζει το γεγονός ότι οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τη φροντίδα που χρειάζεται να λαμβάνουμε από τον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου.

Παγκάκια / χώροι ανάπαυλας

Σε κεντρικούς δρόμους και γύρω από το δημαρχείο (επί της οδού Καπλάνη) υπάρχουν αρκετά παγκάκια και πεζούλια που χρησιμοποιούνται ως καθίσματα, τα οποία είναι σε καλή κατάσταση. Ωστόσο, κανένα δεν παρέχει σκίαση ή προστασία από τη βροχή. Μάλιστα, στο πάρκο όπου βρίσκεται το Ρολόι, υπάρχουν και ξύλινα σπιτάκια για αδέσποτα ζώα. Σε οδούς εκτός των κεντρικών σημείων και του εμπορικού κέντρου της πόλης (πχ. οδός Τσιριγώτη) δεν υπάρχουν καθιστικά. Αυτό αποτελεί τροχοπέδη για την κινητικότητα και την πολύωρη παραμονή στο δημόσιο χώρο για τις γυναίκες τρίτης ηλικίας, τις μητέρες με παιδιά, τα άτομα που κυοφορούν αλλά και για τα άτομα με προβλήματα υγείας ή/και αναπηρίες. Αποτελεί πρόβλημα όμως και γενικότερα για τις γυναίκες μιας οικογένειας, καθώς εκείνες επωμίζονται το βάρος της φροντιστικής εργασίας προς την εξυπηρέτηση των ατόμων που η πόλη δεν φροντίζει, εγκαταλείποντας συχνά την εργασία τους ή απέχοντας από την

έμμισθη απασχόληση για τη διαρκή παρουσία και προσφορά φροντίδας στη στενή και ευρύτερη οικογένεια.

Σηματοδότηση

«Στην Τρικούπη υπάρχει μια διασταύρωση σκοτώστρα εξαιτίας της κακής σηματοδότησης για τα αυτοκινητα», έχει σημειώσει η Δ., συμμετέχουσα του εργαστηρίου. Το πρόβλημα της κακής και ελλιπούς σήμανσης δεν εντοπίζεται μόνο στο οδικό δίκτυο, αλλά και στην έλλειψη σήμανσης για πολλές στάσεις λεωφορείου σε στενά της πόλης. Αυτό, επίσης επηρεάζει την κινητικότητα των γυναικών και δημιουργεί πολλές φορές το αίσθημα ανασφάλειας. Είναι δύσκολο για τις συμμετέχουσες και τις γυναίκες εν γένει να διατηρούν την αίσθηση προσανατολισμού στην πόλη και να κινούνται με ασφάλεια όταν απουσιάζουν οι σημάσεις, ειδικότερα για γυναίκες που βρίσκονται για πρώτη φορά στην πόλη ως τουρίστριες, φοιτήτριες, εργαζόμενες κτλ.

Κάδοι απορριμμάτων

Στο κέντρο της πόλης, επί της οδού Καπλάνη, οι κάδοι είναι υπερχειλισμένοι. Οι συμμετέχουσες φαίνονται εξοικειωμένες, αλλά όχι ευχαριστημένες με αυτή την εικόνα. «Για να μπει στην Αρχιτεκτονική Σχολή, πρέπει πρώτα να κλωτσήσεις όλα τα σκουπίδια που έχουν μαζευτεί στην είσοδο» αναφέρει η Σ., συμμετέχουσα του εργαστηρίου και φοιτήτρια Αρχιτεκτονικής. Υπάρχουν οδοί οι οποίες έχουν αρκετούς κάδους (π.χ. στο Τζαμί Καλούτσιανης, στην Τρικούπη όπου υπάρχουν και κάδοι ανακύκλωσης για ρούχα, στα Λιθαρίτσια όπου υπάρχουν και κάδοι ανακύκλωσης σκουπιδιών), όμως σε πολλά σημεία της πόλης οι κάδοι είναι λίγοι και μικροί. Η έλλειψη κάδων ή η εικόνα των υπερχειλισμένων κάδων της πόλης δημιουργεί προβλήματα στην κινητικότητα των γυναικών, οι οποίες (όπως αναφέρθηκε παραπάνω) κινούνται πεζή πολύ συχνότερα από τους άνδρες. Επιπλέον, δημιουργεί εστίες μόλυνσης (επικίνδυνες για άτομα με προβλήματα υγείας ή παιδιά) και κακή ποιότητα αέρα. Κυρίως, όμως, αναδεικνύει ένα σοβαρό θέμα έλλειψης φροντίδας για τη δημόσια υγεία.

Ε. Αναπαράστασεις των φύλων

Ορισμένοι χώροι της πόλης, από τον τρόπο που χρησιμοποιούνται και οικειοποιούνται από ορισμένες ομάδες ατόμων (κυρίως ανδρών νεαρής ή μεγαλύτερης ηλικίας), γίνονται χώροι μη συμπεριληπτικοί, στους οποίους οι συμμετέχουσες δήλωσαν πως δεν αισθάνονται άνετα ούτε ασφαλείς να βρεθούν εκεί, κυρίως το βράδυ. Τέτοιοι ανδροκρατούμενοι χώροι είναι η πλατεία του Άλσους των ποιητών, «ένας χώρος όπου συγκεντρώνονται κατά δεκάδες φίλαθλοι ντυμένοι στα μαύρα, ακούγοντας τραπ μουσική και φωνάζοντας δυνατά τους σεξιστικούς στίχους, ενώ επίσης γράφουν με σπρέι οπαδικά συνθήματα στους τοίχους και καταστρέφουν τις αφίσες φεμινιστικών συλλογικοτήτων και του pride» σύμφωνα με τη Λ., συμμετέχουσα του εργαστηρίου. Παρόμοιοι χώροι είναι η οδός Καραϊσκάκη (που αποτελεί στέκι κυνηγών και υπάρχουν πολλά ανδρικά κουρεία) καθώς και το Τζαμί Καλούτσιανης (το οποίο διασχίζουν κυρίως άνδρες τις νυχτερινές ώρες, ενώ υπάρχουν πολλά καφενεία και καταστήματα ΟΠΑΠ, στα οποία παρατηρείται σχεδόν αποκλειστικά ανδρική κινητικότητα).

Σχετικά με τη μνημειακότητα του δημοσίου χώρου, όσα αγάλματα παρατηρήθηκαν ήταν ανδρών (πολιτικών, ηγετών ή ιερέων), με το γυναικείο φύλο να απουσιάζει εντελώς. Είναι χαρακτηριστικό πως στην πλατεία του Άλσους των Ποιητών (όχι και Ποιητριών) έχουν τοποθετηθεί αποκλειστικά ανδρικές προτομές, όπως αντίστοιχα και στην κεντρική πλατεία των Ιωαννίνων, στο Ρολόι και στα Λιθαρίτσια. Το γυναικείο φύλο δεν απουσιάζει μόνο από τα αγάλματα, αλλά και από τα οδωνύμια, όπου και πάλι η συντριπτική πλειοψηφία αφορά ανδρικά ονόματα. Ακόμη κι όταν παρατηρήθηκε αναφορά σε γυναίκα, ήταν γενικευμένη και αόριστη, όπως σημειώθηκε χαρακτηριστικά από το οδωνύμιο “Οδός Γυναικών Πίνδου”. Οι γυναίκες της Πίνδου παραμένουν μέχρι και σήμερα ένα σύνολο γυναικών χωρίς ονόματα, χωρίς ιστορία, χωρίς φωνές και μαρτυρίες. Η σημαντικότητά τους και ο λόγος που αναγνωρίζονται είναι αποκλειστικά επειδή παρείχαν οργανωμένα φροντίδα και υποστήριξη σε άνδρες που πολεμούσαν. Ωστόσο, σε αντίθεση με τους στρατιώτες που πολέμησαν ή/και έπεσαν νεκροί στις πολεμικές συρράξεις, τα ονόματά τους δεν γράφτηκαν ισάξια στην ιστορία όπως αυτά των ανδρών. Η γυναικεία εργασία παραμένει αθέατη και φτάνει στις μέρες μας με γενικεύσεις που το άκουσμά τους παραπέμπει περισσότερο σε αστικούς μύθους, παρά σε ιστορικά γεγονότα του επίσημου ιστορικοπολιτικού αφηγήματος.

Τέλος, η μη συμπεριληπτική γλώσσα στο δημόσιο λόγο φαίνεται επίσης μέσα από την επιλογή του δήμου να μετονομαστεί από «Δήμος Ιωαννίνων»

Φωτογραφία από τον πρωινό διερευνητικό περίπατο

σε «Δήμος Ιωαννιτών», αποκλείοντας έτσι τις Ιωαννίτισσες (στο παρόν τεύχος, ωστόσο, επιλέγουμε να εκφωνούμε τον δήμο με την προηγούμενη ονομασία του, ως πιο συμπεριληπτική). Ο λεκτικός αποκλεισμός των γυναικών συνιστά μια μη συνειδητή επιλογή στο δημόσιο λόγο, καθώς έχει επικρατήσει να επιλέγεται το ανδρικό φύλο ως συμπεριληπτικό, ενώ η εκπροσώπηση του γυναικείου φύλου θεωρείται άνευ σημασίας. Είναι, με λίγα λόγια, μια γενικευμένη πρακτική η οποία δημιουργεί ασυνείδητα εντυπώσεις περί ανωτερότητας του ανδρικού φύλου (μέσα από τη γλωσσική του αναγνώριση και ισχυροποίηση), με αποτέλεσμα να δημιουργεί στερεότυπα σχετικά με το τι και ποιος μπορεί να έχει αξία, να αναγνωρίζεται και να εκφωνείται στον δημόσιο χώρο και λόγο.

Η γυναικεία μορφή που είναι συνυφασμένη με την ιστορία των Ιωαννίνων και έχει μετασηματοδοτηθεί με την πάροδο του χρόνου σε διάφορες λαϊκές δοξασίες, είναι αυτή της κυρά Φροσύνης. Σύμφωνα με την τοπική ιστορία, πρόκειται για μια γυναίκα η οποία αποτέλεσε αντικείμενο πόθου για τον Αλή Πασά (κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) και η αντίστασή της απέναντι στην ερωτική του επιθυμία οδήγησε στη θανάτωσή της με πνιγμό στη λίμνη Παμβώτιδα. Η ενθύμησή της στον δημόσιο χώρο υπάρχει κυρίως από επωνυμίες καταστημάτων (καφετέρια - μπαρ «Κυρά Φροσύνη» επί της παραλίμνιας οδού) και από νανουρίσματα που γνωρίζουν οι ηλικιωμένες γυναίκες της περιοχής, σαν αυτό που μας διασώθηκε από τη γιαγιά μιας

συμμετέχουσας: «Χίλια καντάρια ζάχαρη / να ριζούμε στη λίμνη / για να γλυκάνει το νερό / να πει η κυρά Φροσύνη». Ωστόσο, η συλλογική μνήμη γύρω από την κυρά Φροσύνη είναι αμφιλεγόμενη. Υπάρχουν άνθρωποι που σήμερα αμφισβητούν τα κίνητρα της γυναικοκτονίας αλλά και τον ίδιο τον θρύλο της κυρά Φροσύνης ως θύματος γυναικοκτονίας. Σύμφωνα με τη μαρτυρία συμμετέχουσας στο εργαστήριο, παρατηρώντας ένα ζευγάρι που έκανε βόλτα κοντά στην ομώνυμη καφετέρια, άκουσε το αγόρι να λέει στην κοπέλα του «Ναι, αλλά πού ξέρουμε τι του έκανε του Αλή Πασά η κυρά Φροσύνη και τη σκότωσε;». Αυτές οι στάσεις απέναντι στα γυναικεία πρόσωπα της τοπικής ιστορίας, αλλά και των γυναικών εν γένει, επηρεάζουν ως αφηγήματα τις ζωές των γυναικών μέχρι και σήμερα στα Ιωάννινα, ενώ διαμορφώνουν ένα έδαφος που υποστηρίζει και τροφοδοτεί τη διαιώνιση έμφυλων στερεοτύπων.

Συμπερασματικά, η υλοποίηση τέτοιων δράσεων με γυναίκες φαίνεται ότι λειτουργεί ενημερωτικά αλλά και ενδυναμωτικά, αφού η συλλογική εμπειρία για τις συμμετέχουσες και την ομάδα της URBANA αποτέλεσε μία αφορμή να ιδωθεί η πόλη των Ιωαννίνων μέσα από τον φακό του φύλου. Η απόκτηση εργαλείων κατανόησης του αστικού περιβάλλοντος, το κοινό μοίρασμα των εμπειριών των συμμετεχουσών και των μελών την URBANA σχετικά με τον δημόσιο χώρο, καθώς και η δυνατότητα της ενεργού συμμετοχής όλων για τις παρεμβάσεις στον αστικό σχεδιασμό της πόλης, αποτελούν μερικά από τα οφέλη της συμμετοχής των γυναικών και ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων στα εργαστήρια που πραγματοποίησε η URBANA και συνδιαμορφώθηκαν από όλες τις συμμετέχουσες. Ωστόσο, το σημαντικότερο επίτευγμα αυτής της συνάντησης είναι η αναγνώριση και ανάδειξη των κοινών εμπειριών των γυναικών, εμπειριών που προηγουμένως δεν μετουσιώνονταν σε λέξεις και σε διάλογο. «Είδα την πόλη μου με άλλα μάτια μετά τα εργαστήρια» δήλωσε η Π., όταν συνειδητοποίησε πως η απώλεια του αισθήματος ασφάλειας σε πολλά σημεία του δημοσίου χώρου αποτελεί μια γενικευμένη συλλογική αίσθηση. Η συσπείρωση των γυναικών στους δημόσιους χώρους των Ιωαννίνων, σε συνδυασμό με τη διαρκή συζήτηση των βιωμάτων και των συναισθημάτων που προκαλούν οι χώροι αυτοί, προσδιόρισαν την εμπειρία των γυναικών στην πόλη ως εμπειρία που καθορίζεται από την κατασκευή της πόλης μέσα από μια - κατά βάση - ανδρική ματιά.

Η συνειδητοποίηση πως η κατασκευή του αστικού περιβάλλοντος έχει γίνει μέσα από ένα έμφυλο και, κυρίως, μη συμπεριληπτικό πρίσμα, υπήρξε σημαντική για τις συμμετέχουσες, οι οποίες εμπνεύστηκαν από το έργο της URBANA και δήλωσαν έτοιμες να εφαρμόσουν τις μεθοδολογίες και τα

εργαλεία της προς τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους στο δημόσιο χώρο, αλλά και σε ακαδημαϊκές έρευνες για τη συμπερίληψη και τις συμμετοχικές διαδικασίες στον αστικό σχεδιασμό. Η αναγνώριση της αξίας των εμπειριών και των αναγκών των γυναικών στις πόλεις μέσα από τους δείκτες αστικής ποιότητας, οι οποίοι βοηθούν στην καταγραφή των καθημερινών εμπειριών στους χώρους της πόλης, συνιστά το πρώτο βήμα για την (ανα)διαμόρφωση των δημοσίων χώρων. Μέσα από το συλλογικό μοίρασμα, τη συζήτηση και την κατανόηση των λόγων για τους οποίους οι γυναίκες και τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα αισθάνονται άβολα ή/και ανασφάλεια στο δημόσιο χώρο, δημιουργείται η βάση για τις προτάσεις αλλαγών που χρειάζεται να γίνουν προς την κατεύθυνση φιλικών και συμπεριληπτικών πόλεων. Έτσι, μετά την ολοκλήρωση των εργαστηρίων και τη συγκέντρωση αναλυτικών καταγραφών σχετικά με τα σημεία του αστικού χώρου που χρήζουν αλλαγών, υπάρχει η δυνατότητα πρακτικής εφαρμογής των προτάσεων των κατοίκων μέσα από τον αρχιτεκτονικό ανασχεδιασμό των υποδεικνυόμενων περιοχών, σε συνεργασία με τους εκάστοτε αρμόδιους φορείς.

Φωτογραφία από τον βραδινό διερευνητικό περίπατο

«Θεωρώ ότι είναι πολύ σημαντικό οι παρατηρήσεις που έγιναν, και θα πραγματοποιηθούν στα πλαίσια αυτού του σεμιναρίου, να μοιραστούν με τους εκπροσώπους του δήμου της πόλης, ώστε να παρθούν δραστικά μέτρα για τον σχεδιασμό της με στόχο πάντα τη διευκόλυνση και ασφάλεια όλων των κατοίκων, ανεξαρτήτως φύλου.»
B., Συμμετέχουσα Εργαστηρίου

Φωτογραφία από τον πρωινό διερευνητικό περίπατο στην περιοχή της Καλούτσιανης

ΑΠΟ ΤΙΣ/ΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟ: ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΓΟΝΙΜΗ ΣΥΝΔΕΣΗ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ/ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΩΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ

Ένα από τα βασικότερα προτάγματα τέτοιων τύπων συμμετοχής, είναι και η πολιτική ανάληψη δράσης πέραν των προτάσεων για αρχιτεκτονικές και πολεοδομικές παρεμβάσεις στις πόλεις. Για να δημιουργηθούν οι πολιτικές που μπορούν να επιφέρουν αλλαγές σε κοινωνικό και θεσμικό επίπεδο, χρειάζεται τα αρμόδια τοπικά όργανα πολιτικής να ενημερωθούν και να ευαισθητοποιηθούν πάνω σε ζητήματα ισότητας και συμπερίληψης. Χρειάζεται, με άλλα λόγια, να γίνει κατανοητό ότι πρόκειται για αλλαγές που μας αφορούν όλες, όλους, όλα.

Ο αρχικός σχεδιασμός του προγράμματος «Ιωάννινα: Γέφυρες Συμμετοχής» είχε στο πλάνο υλοποίησης μια σειρά εργαστηρίων με υπαλλήλους του Δήμου Ιωαννίνων (στοχεύοντας ιδιαίτερα σε υπαλλήλους των Τεχνικών Υπηρεσιών του Δήμου), μετά τη διεξαγωγή των εργαστηρίων με κατοίκους της πόλης. Μετά από επικοινωνίες και συζητήσεις με τον Δήμο για τον σχεδιασμό αυτών των εργαστηρίων, δεν κατέστη δυνατή η υλοποίηση τους κατά το χρονοδιάγραμμα υλοποίησης του προγράμματος. Τα όσα ακολουθούν στη συνέχεια αποτελούν μια πρόταση για το μελλοντικό πλάνο υλοποίησης εργαστηρίων με τον Δήμο.

Αυτό που προτείνεται, αρχικά, είναι μια χαρτογράφηση της γνώσης των τοπικών φορέων αυτοδιοίκησης πάνω σε έμφυλα ζητήματα. Τόσο η εξοικείωση με έμφυλα θέματα όσο και η δημιουργία μιας ολοκληρωμένης εικόνας για το έμφυλο χάσμα και την ανισότητα, είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για να σχηματιστεί μια αρχική δομή εκπαιδευτικής προσέγγισης από τις τοπικές αρχές. Επομένως, η γνωστική επάρκεια είναι το πρώτο στοιχείο βάσει του

οποίου μπορεί να σχηματιστεί μία ενημερωτική παρέμβαση.

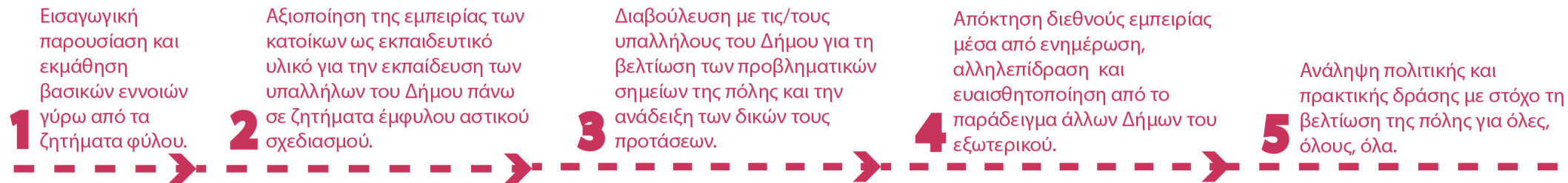
Η εκπαιδευτική διαδικασία μέσω εργαστηρίων που προτείνεται εδώ, ως δίαυλος επικοινωνίας μεταξύ των κατοίκων και των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης, έχει ένα χαρακτήρα μικτής προσέγγισης. Η δράση της URBA-NA στο πλαίσιο του προγράμματος «Ιωάννινα: Γέφυρες Συμμετοχής» ξεκινά από μια προσέγγιση από τα κάτω (bottom-up), με σκοπό να αναδείξει τις ανάγκες και τις επιθυμίες των γυναικών, και εν γένει ευάλωτων κοινωνικών ομάδων που συμμετέχουν στα εργαστήριά της. Στα εργαστήρια παρέχονται τα κατάλληλα εργαλεία για την κατανόηση της δομής της πόλης και του πώς αυτή επηρεάζει τα βιώματά μας ώστε, κατά την ολοκλήρωσή τους, να συγκεντρωθεί ένας ικανός αριθμός προτάσεων αλλαγής των προβληματικών ή/και μη συμπεριληπτικών δημοσίων χώρων.

Με την αξιοποίηση του υλικού από τα παραπάνω, και έπειτα από τη χαρτογράφηση της γνώσης των υπαλλήλων αναφορικά με ζητήματα έμφυλης ισότητας, επιδιώκεται η εκμάθηση νέων τρόπων αντίληψης των έμφυλων διακρίσεων στην εργασία και στον δημόσιο χώρο. Σκοπός είναι να υπάρξει ευαισθητοποίηση, κινητοποίηση και εγρήγορση μετά από την ενημέρωσή τους. Η ενημέρωση δεν εστιάζει αποκλειστικά στις αρχές και στη βασική θεωρία για την έμφυλη ισότητα, αλλά κυρίως στο να μεταφέρει τη γνώση που συνδημιούργησαν οι κάτοικοι στα εργαστήρια, αναδεικνύοντας τα προβληματικά σημεία της πόλης και εκφράζοντας προτάσεις για τη βελτίωσή τους. Έτσι, μέσα από τη διαβούλευση με φορείς του Δήμου - κυρίως με τους/τις υπαλλήλους των Τεχνικών Τμημάτων -, μπορούν να ακουστούν και να συζητηθούν ζητήματα έμφυλων διακρίσεων που εντοπίζονται στην πόλη ως προς την προσβασιμότητα, την ασφάλεια και την ισότητα των φύλων στον δημόσιο χώρο, βάσει της εμπειρίας των κατοίκων αλλά και της δικής τους. Σκοπός είναι η ενημέρωση, η ευαισθητοποίηση και η εκπαίδευση των υπαλλήλων του Δήμου για τα παραπάνω ζητήματα, ώστε να μπορούν να εντάξουν την έμφυλη οπτική στις καθημερινές εργασίες που εκτελούν στο Δήμο.

Το αποτέλεσμα που αναμένεται από την παραπάνω διαβούλευση είναι η ενίσχυση της δυνατότητας και της ικανότητας των υπαλλήλων του Δήμου να εντάξουν την οπτική του φύλου σε όλο το φάσμα των εργασιών που επιτελούν μέσα από τις θέσεις που κατέχουν. Έτσι, μπορούν να αναπτυχθούν συμμετοχικές και συμπεριληπτικές προσεγγίσεις και λύσεις, στο πλαίσιο μιας ολιστικής προσέγγισης ενός πολυσύνθετου φαινομένου (δηλαδή της σύγχρονης πόλης), που απαιτεί ανάλογες πολιτικές και πρακτικές δράσεις για να ανταποκριθεί στις ανάγκες όλων των ανθρώπων.

Σχηματικά, μία πιθανή προσέγγιση φορέων του Δήμου θα είχε μορφή, όπως απεικονίζεται στο παρακάτω διάγραμμα.

Για να αλλάξουν οι πόλεις, χρειάζεται να δοθεί σημασία στο επίπεδο της γειτονιάς από τους φορείς που μπορούν να υλοποιήσουν αστικές παρεμβάσεις. Ωστόσο, η συσπείρωση των ανθρώπων και η διεκδίκηση της ορατότητας, ακουστότητας και προσβασιμότητάς τους στο δημόσιο χώρο είναι κομβικής σημασίας για την αναγνώριση των συλλογικών εμπειριών και τη συνειδητοποίηση της ευρείας κλίμακας των αναγκών που υπάρχουν στην πόλη. Η συνεργασία των φορέων από τα πάνω (αυτοδιοίκηση, πολεοδομία, κτλ) με τους φορείς από τα κάτω (κάτοικοι μιας γειτονιάς, ιδιοκτήτ(ρι)ες μικρομεσαίων επιχειρήσεων, παιδιά, ΑμεΑ, κτλ) αποτελεί το κλειδί για τον (ανα)σχεδιασμό των πόλεων μέσα από ένα πρίσμα συμμετοχικών διαδικασιών για την επίτευξη μιας συμπεριληπτικής και φροντιστικής πόλης. Ομάδες σαν την URBANA φέρνουν σε επαφή τους φορείς της εξουσίας με τις/τους κατοίκους, λειτουργώντας ως μεσάζουσες για την επικοινωνία των αναγκών της καθημερινής ζωής προς τη μετουσίωσή τους σε πρακτικές και πολιτικές δράσεις με μακροχρόνιο αντίκτυπο. Όραμα της παρούσας έκδοσης είναι να αποτελέσει εφελτήριο για συμμετοχικό αστικό σχεδιασμό, μέσα από ανοιχτές διαδικασίες διαβούλευσης όλων των εμπλεκόμενων και εκπαίδευση των τοπικών φορέων στις διαδικασίες αυτές για την επίτευξη μιας πόλης συμπεριληπτικής, φιλικής για όλα τα άτομα.

«Έχει σημασία να υιοθετηθούν ανοικτές πρακτικές για να ενισχύσουν και να προωθήσουν τη συμμετοχικότητα των πολιτών για τον σχεδιασμό της πόλης. Διαφορετικά, ο σχεδιασμός θα γίνεται από τους λίγους για να εξυπηρετεί τους λίγους.»

Χ., Συμμετέχουσα εργαστηρίου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Col-lectiu Punt 6. (2018). Other voices in participation. Including the gender perspective in order to ensure social diversity in urban transformation. Στο Lacol Arcquitectura Cooperativa (Ed.), Building collectively. Participation in architecture and urban planning. Barcelona: Pol•len.

Col-lectiu Punt 6. (2019). Urbanismo Feminista. Por una transformación radical de los espacios de vida. Barcelona: Virus.

Day, K. (2011). Feminist approaches to urban design. Στο T. Banerjee, & A. Loukaitou-Sid, Companion to Urban Design (σσ. 150-161). London: Routledge.

European Union (2022). Gender Equality Index: European Institute for Gender Equality. European Institute for Gender Equality. Ανακτήθηκε 7 Μαρτίου 2023, από <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2022/country>

Jacobs, J. (1961). The death and life of great American cities. New York: Random House.

Law, R. (1999). Beyond 'women and transport': towards new geographies of gender and daily mobility. Progress in Human Geography, 23(4), 567–588.

Paquin, S. (2002). Guide pour un environnement urbain sécuritaire. CAFSU: Femmes et ville.

Paricio, A., Estel. (2019). La incorporació de la perspectiva de gènere en el disseny, la implantació i la gestió dels equipaments de la ciutat de Barcelona. Departament de Transversalitat de Gènere, Gerència Municipal, Ajuntament de Barcelona.

Special Eurobarometer 465: Gender Equality 2017 - Data Europa EU. (2017, November 20). European Data Portal. Ανακτήθηκε 9 Μαρτίου 2023, από

https://data.europa.eu/data/datasets/s2154_87_4_465_eng?locale=en
World Bank. (2020). World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. World Bank. Ανακτήθηκε 7 Μαρτίου 2023, από <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2020>

B. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βικιπαίδεια, ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια (2023). Λήμμα Ιωάννινα. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://el.wikipedia.org/wiki/Ιωάννινα>. Τελευταία ενημέρωση 8 Οκτωβρίου 2023. [Πρόσβαση στις 09/10/2023].

Butler, J. (2018). Σημειώσεις για μια επιτελεστική θεωρία της συνάθροισης. Μτφρ. Λαλιώτης Μιχάλης. Αθήνα: Angelus Novus.

Chatzidakis, A., Hakim, J., Littler, J., Rottenberg, C. και Segal, L. (2022). Το μανιφέστο της φροντίδας. Η πολιτική της αλληλεξάρτησης. Μτφρ. Σμυρνιώτη Χριστιάνα. Θεσσαλονίκη: Ροπή.

Δήμος Ιωαννίνων (2020). Επιχειρησιακό πρόγραμμα Δήμου Ιωαννιτών 2020-2023 Α' Φάση: Στρατηγικός Σχεδιασμός. Ανακτήθηκε 13 Οκτωβρίου 2023, από <https://www.ioannina.gr/wp-content/uploads/2021/04/%CE%95%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C-%CE%A0%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%94%CE%AE%CE%B-C%CE%BF%CF%85-%CE%99%CF%89%CE%B1%CE%BD%CE%B-D%CE%B9%CF%84%CF%8E%CE%BD-2020-2023-%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%A3%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82.pdf>

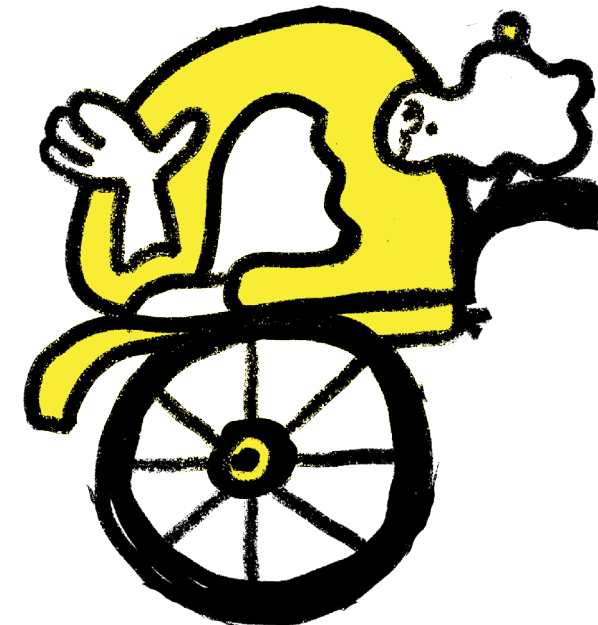
Δήμος Ιωαννίνων (2022). Πολιτική για την Ισότητα των Φύλων. Ανακτήθηκε 27 Μαρτίου 2023, από <https://www.ioannina.gr/wp-content/uploads/2022/07/%CE%A0%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%99%CE%A3%CE%9F%CE%A4%CE%97%CE%A4%CE%91%CE%A3-%CE%A4%CE%A9%CE%9D-%CE%A6%CE%A5%CE%9B%CE%A9%CE%9D-%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%9D-%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%9F-%CE%99%CE%A9%CE%91%CE%9D%CE%9D%CE%99%CE%A4%CE%A9%CE%9D.pdf>

European Union. (2018, Αύγουστος). Η ζωή των γυναικών και των ανδρών στην Ευρώπη. ΕΛΣΤΑΤ. Ανακτήθηκε 7 Μαρτίου 2023, από https://www.statistics.gr/infograph/womenmen2018/images/pdf/WomenMenEurope-Digital-Publication-2018_el.pdf?lang=el

Καλαντίδης, Α., Μαντούβαλου, Μ., Μίχα, Ε., Στρατηγάκη, Μ. (2023). Εισαγωγή. Στο Συλλογικό. Έμφυλες προσεγγίσεις στη μελέτη της πόλης. Αθήνα: Νήσος.

Λυκογιάννη, Ρ., (2021). Εμφυλες καθημερινότητες στις γειτονιές της Αθήνας. Το παράδειγμα της γειτονιάς των Πετραλώνων. Αθήνα: Νήσος.

Φρέιζερ, Ν. (2017). Κρίση της φροντίδας; Για τις αντιφάσεις του σύγχρονου καπιταλισμού στο επίπεδο της κοινωνικής αναπαραγωγής: Δέκατη Ετήσια Διάλεξη προς τιμήν του Νίκου Πουλιαντζά 2016. Μτφρ. Λαλιώτης Μιχάλης. Αθήνα: Νήσος - Ινστιτούτο Νίκος Πουλιαντζάς.

ISBN: 978-618-5580-36-0
